

1998

FORSKNING OM TECKENSPRÅK

XXI

*Margareta Ahlström
Kristina Svartholm*

**BARNDOMSHÖRSELSKADADES ERFARENHETER OCH
UPPLEVELSER AV TVÅSPRÅKIGHET. En pilotstudie**

*Stockholms universitet
Institutionen för lingvistik*

**Redaktion: Inger Ahlgren
Brita Bergman**

Barndomshörselskadades erfarenheter och
upplevelser av tvåspråkighet.
En pilotstudie

Margareta Ahlström och Kristina Svartholm

1998

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD

INLEDNING	1
Bakgrund	1
Tvåspråkighetsbegreppet	2
Domän- och diglossibegreppen	3
Språkval: avgörande faktorer	4
Syfte och frågeställningar	5
METOD	6
Genomförande	6
Bearbetning och presentation av intervjuerna	7
RESULTAT	9
Mötet med teckenspråket	9
BARN- OCH UNGDOMSTIDEN	10
Förskola - skola	10
Skolsituationen	11
Den sociala situationen under skoltiden	14
Vem är jag i förhållande till mig själv och till andra	15
Gymnasieskolan - riksgymnasiet eller vanlig gymnasieklass	16
Det sociala umgänget	17
Det egna behovet av teckenspråk	18
Högre studier - teknik och tolkanvändning	19
Teckenspråket - en möjlighet att ta del av undervisningen via tolk	21
VUXENLIVET	22
När använde man teckenspråk och när svenska och teknik	22
Den sociala samvaron och kommunikationen med andra hörselskadade	23
Den sociala samvaron med hörande - föräldrarna och släkten	25
I den egna familjen - när tecknar man och när talar man	27
Arbetsplatsen	28
Uppfattningen om den egna tvåspråkigheten	29
AVSLUTANDE DISKUSSION	31
Tvåspråkiga individer?	31
Domäner/diglossi?	31

Den privata sfären gentemot den offentliga	32
Den privata sfären: faktorer som påverkar språkval	33
Den offentliga sfären: faktorer som påverkar språkval	35
Slutord	37
REFERENSER	41

FÖRORD

Denna pilotstudie har varit ett uppdrag till oss från Hörselskadades Riksförbunds Forskningsfond. Till de personer som deltagit i intervjuerna vill vi rikta ett hjärtligt och innerligt tack! Ni öppnade inte enbart era hem utan lät oss också ta del av era erfarenheter. Vår förhoppning är att de ska komma andra hörselskadade till gagn och att denna rapport ska kunna bidra till att forskningen om hörselskadades tvåspråkighet breddas och fördjupas.

Som författare har vi naturligtvis diskuterat rapportens innehåll, men bär också eget ansvar för olika kapitel. Intervjuerna är utförda av Margareta Ahlström som också har sammanställt avsnitten för metod, analys och resultatredovisning. Kristina Svartholm har utarbetat inledningen samt diskussionen.

Stockholm i oktober 1998

Margareta Ahlström och Kristina Svartholm

INLEDNING

Bakgrund

Den pilotundersökning som här redovisas kom till stånd efter ett seminarium i september 1996, anordnat av Hörselskadades Riksförbund. Rubriken på detta seminarium var "hörselskadade barns behov av tvåspråkighet". De anföranden som där hölls av forskare, lärare m.fl., liksom de diskussioner som följde, visade klart på behovet av kunskaper om barndomshörselskadades språkutveckling och språkanvändning, sedda i ett tvåspråkighetsperspektiv. Någon tidigare, språkvetenskaplig forskning inom området fanns egentligen inte att tala om. Redan tvåspråkighetsbegreppet som sådant visade sig vara diffust och oklart definierat för hörselskadades del.

Det som diskussionen främst kom att kretsa kring var den ena delen av hörselskadades tvåspråkighet: behov av det svenska teckenspråket ("dövas teckenspråk") gentemot behov av stödtecken för avläsning av det talade språket (TSS, "tecken som stöd"). Den diskussionen fördes både i ett språkinlärnings- och i ett språkanvändningsperspektiv: vad skulle bäst gynna det hörselskadade barnets språkutveckling - och vilka behov finns av de båda slagen av teckenanvändning hos hörselskadade? Endera eller båda?

För den andra delen av tvåspråkigheten, det svenska språket, sattes det talade språket i centrum. Under diskussionen framkom olika synpunkter på talets roll för hörselskadade. Så lyftes bl.a. fram att kommunikation via tal kan innebära begränsad tillgänglighet för den hörselskadade i olika situationer. Någon tog också upp frågan om huruvida talet är tillräckligt för att garantera det hörselskadade barnet en optimal utveckling av sina kunskaper i svenska språket, likvärdig hörandes. När verkligen barndomshörselskadade tillräckligt långt i sitt svensk-kunnande via tal? Och vilka begränsningar innebär egentligen en nedsatt hörsel för språklig samvaro med andra, inte bara under uppväxtåren utan också senare i livet?

Sammantaget väckte alltså seminariet en rad olika frågeställningar. Flertalet av dem var emellertid långt ifrån nya. Diskussionen om hörselskadades språksituation går tillbaka till åtminstone början av 1980-talet (jfr Selander 1988; Hellman 1988:23), men den har avsatt mycket få spår i den språkvetenskapliga forskningen. Utöver studier som gjorts av den inbördes kommunikationen mellan hörselskadade ungdomar i talade gruppsamtal (Hellman 1988; Nordling 1988) är det egentligen först på senare år som man har kommit att intressera sig på allvar för språkutvecklingen hos hörselskadade barn, liksom för deras språkmiljö och språksituation i stort. (Ahlström et al. 1996; Ahlström & Preisler 1998; Bagga-Gupta 1997; Nelfelt 1998.) Studierna är emellertid ännu så länge få. Gemensamt för dem är att de

fokuserar på barnet och dess omgivning, inte på det vuxenliv som väntar och de krav på kommunikationsfärdigheter som ställs där.

Trots att många hörselskadade ungdomar och vuxna kan vittna om språkligt och socialt utanförskap i många situationer, vet vi alltså i grunden mycket litet om hörselskadades språkliga situation. Att tvåspråkighet i teckenspråk och svenska utgör en tillgång i sig för dem, oavsett hörselskadans art och grad, borde vara odiskutabelt. Ett förnekande eller ifrågasättande av detta återspeglar framför allt teckenspråkets symbolvärde: språk kommer ofta att stå som symbol för en grupp i samhället (se t.ex. Grosjean 1982:117ff.). En avståndstagande attityd gentemot teckenspråk - under seminariet framgick att en sådan fortfarande förekommer på sina håll - kan alltså sägas gå tillbaka på ett avståndstagande gentemot dövgruppen. I grunden torde detta höra samman med svårigheterna att finna en identitet för hörselskadade i gränsområdet mellan hörande och döva.

En närmare analys och beskrivning av när och varför tvåspråkiga barndomshörselskadade använder - eller föredrar att använda - det ena eller andra språket kan förhoppningsvis bidra till en fördjupad förståelse inte bara av hörselskadades språksituation som sådan utan också av hur deras behov av tvåspråkighet kan se ut. Härigenom blir det förhoppningsvis också lättare att finna vägar fram till hur behoven bäst ska uppfyllas. En viktig förutsättning för att den pedagogiska hörselvården och skolan ska kunna förbereda barnet för vuxenlivet är naturligtvis att man har en klar bild av vad detta vuxenliv egentligen innebär, inte minst i språkligt hänseende.

Tvåspråkighetsbegreppet

Hur ska tvåspråkighet egentligen definieras och vem ska betraktas som tvåspråkig? I den språkvetenskapliga litteraturen lämnas inget entydigt svar på de frågorna. I en ofta citerad sammanställning visar Skutnabb-Kangas hur olika forskare med olika forskningsinriktningar tagit fasta på olika delar av fenomenet i sina definitioner (Skutnabb-Kangas 1981:83ff.). I tidigare språkvetenskaplig och psykologiskt inriktad forskning har framför allt individens språkliga kompetens stått i centrum för definitionerna, dvs fokus har legat på hur väl individen behärskar sina båda språk. ("Kompetensdefinitioner", Skutnabb-Kangas 1981:85ff.) I anslutning till detta har man försökt att "mäta" språkkunnandet på olika sätt för att komma fram till en kvalitativ beskrivning av färdighetsnivåer och behärskning av de båda språken.

Efterhand har forskningens intresse allt mer flyttats över till vad individen använder de båda språken till, liksom vad språken används till i tvåspråkiga samhällen. Utifrån detta perspektiv kan den individ som använder - eller kan använda - två språk betraktas som tvåspråkig. ("Funktionsdefinitioner",

Skutnabb-Kangas 1981:88ff.) En fråga här är huruvida individen måste - eller ens kan förväntas - klara av att använda sina båda språk lika väl i exakt samma situationer och för exakt samma ändamål för att betraktas som tvåspråkig.

Ytterligare ett slag av definitioner tar fasta på attityder, egna eller andras; tvåspråkig är då den som betraktar sig själv och/eller betraktas av andra som tvåspråkig. Andra definitioner tar fasta på när tillägnandet av de båda språken ägt rum och definierar en tvåspråkig individ endast som den som lärt sig eller som använt två språk ända från början.

Skutnabb-Kangas pekar på en rad brister i definitionerna, tagna var och en för sig, och menar att det inte går att lyfta ut en enda delaspekt, t.ex. en viss färdighetsnivå inom något språkligt område, för att bedöma individers grad av tvåspråkighet eller behov av tvåspråkighet. I stället förespråkar hon en samlad bedömning i form av vad hon kallar en beskrivande profil, där tvåspråkighetens olika sidor beaktas: den språkliga kompetensen, språkens funktioner - både inåt, mot en själv ("språket som medium för kognition /.../ och medvetande" 1981:96) och utåt, mot andra och samhället - liksom egna såväl som andras attityder till tvåspråkigheten och de krav på kommunikativ kompetens i de båda språken som individen kan ställas inför i samhället.

En sådan sammanfattande bedömning kan t.ex. ligga till grund för att definiera målen för språkundervisningen och den kan också vara styrande för arbetet på väg mot dessa mål. "En idealisk tvåspråkighetsprofil skulle /.../ vara en som både ur individens egen synpunkt och ur samhällets synpunkt ger de optimala möjligheterna till både självförverkligande och social kompetens som fungerande samhällsmedlem" (Skutnabb-Kangas 1981:96).

Frågan är om det är möjligt att konstruera en gemensam tvåspråkighetsprofil för hörselskadade som grupp betraktat. Olikheter mellan grad och typ av hörselskada, liksom skillnader mellan individernas förmåga att använda sin hörsel, brukar ofta lyftas fram i debatten som kännetecken just för hörselskadegruppen. Ändå måste det ses som en viktig uppgift att försöka finna vad som kan vara gemensamt för dem i språkligt hänseende, både vad gäller deras språkanvändning och deras språkbehov.

Domän- och diglossibegreppen

Begreppet 'domän' härrör från en numera klassisk uppsats av Fishman, 'Who speaks what language to whom and when?' (1965; se även Fishman 1972). Det står som en sammanfattande beteckning för olika typer av samtalssituationer, som t.ex. inom familjen, i skolan, i arbetsliv, i socialt umgänge med vänner osv. Man kan inte förvänta sig att tvåspråkiga individer använder sina båda språk på exakt samma sätt inom samtliga domäner. I stället finner man normalt en fördelning mellan språken, så att det ena språket dominerar inom

vissa domäner, det andra språket inom andra.

En liknande fördelning mellan två språkvarieteter - eller två helt olika språk - i tvåspråkiga samhällen betecknas 'diglossi' (Ferguson 1959; Fishman 1967). Ofta rör det sig då om en språkvarietet eller ett (i huvudsak) talat språk, knutet till mer inofficiella situationer eller domäner, gentemot ett språk som används i officiella sammanhang. Detta senare är dessutom ofta det språk vars skrivna form används som officiellt skriftspråk.

För att beskriva kännetecknen för dövas tvåspråkighet har jag i tidigare sammanhang tagit fasta just på dikotomin talat-skrivet och pekat på den diglossiska funktionsuppdelning som kan göras mellan teckenspråk och svenska för just dövas del: det ena språket används primärt som talspråk, dvs som direktkommunikationsspråk, och det andra primärt som skriftspråk (Svartholm 1993:302f). Det var också så som dövas tvåspråkighet beskrevs då tvåspråkighet som mål för specialskolans undervisning slogs fast i läroplanen i början av 1980-talet (SÖ 1983:16).

Här inställer sig naturligtvis frågan om huruvida domän- och diglossibegreppen är användbara för att beskriva hörselskadades situation. Kan man se en funktionsuppdelning mellan språken hos tvåspråkiga hörselskadade, liknande den som gäller för döva? Använder de sina två språk inom i huvudsak samma domäner eller går det att se någon skillnad mellan hur det talade respektive det tecknade språket används? I så fall, vilket språk dominerar inom vilka domäner - och varför? Utifrån en sådan analys är det måhända också möjligt att bättre förstå den språkliga situationen för sådana hörselskadade som bara har tillgång till det talade språket för sin direktkommunikation med andra.

Språkval: avgörande faktorer

I litteraturen kring tvåspråkigas språkanvändning har ett antal olika faktorer ringats in som medverkar till att man väljer att använda det ena eller det andra av sina språk i olika situationer. (Se Grosjean 1982, särsk. kap 3, för en grundlig översikt över tidigare forskning.) Hit hör naturligtvis språkfärdigheten hos samtalsdeltagarna - om mottagaren bara kan använda ett av språken finns ju ingen reell valmöjlighet - men också andra faktorer, knutna till dem som deltar i samtalet, kan spela in: deras ålder, yrke, grad av intimitet i relationen mellan dem liksom deras inbördes maktförhållanden, deras attityder gentemot språken osv. Den yttre situationen kan också vara avgörande: platsen för samtalet, om situationen är formell eller informell, om enspråkiga finns närvarande eller ej osv. Vidare kan samtalsämnet spela in - så kan det t.ex. vara så att man behärskar ett lexikalt område bättre på det ena av sina båda språk och därför väljer detta - och funktionen hos interaktionen som sådan, t.ex. om dess huvudsakliga funktion är att markera social status, att

skapa social distans eller att utesluta någon utomstående osv.

Efter Rubin (1968) diskuterar Grosjean hur sådana här olika faktorer samverkar vid valet av språk i tvåspråkiga samhällen (1982:143ff.). Vissa faktorer kan vara mer avgörande än andra; andra kan sakna betydelse. Viktningen mellan faktorerna är avhängig den yttre kontexten, det specifika tvåspråkiga samhälle vari språkvalet äger rum.

De här faktorerna kan naturligtvis relateras till olika språkdomäner, så som dessa diskuterats ovan. Inom domänen 'arbetsliv' kan t.ex. samtalsdeltagarnas sociala positioner gentemot varandra, ämnet och graden av formalitet avgöra vilket språk man väljer vid ett visst tillfälle. Andra faktorer kan vara av större vikt för språkvalet i andra domäner.

Här är det naturligtvis av intresse att kartlägga vad det är för faktorer som medverkar till att en tvåspråkig hörselskadad väljer det ena eller det andra av sina språk. Klart är att valmöjligheten inte enbart är betingad av mottagarens språkkunskaper: teckenspråkskunniga hörselskadade kan ju, liksom döva, använda teckenspråkstolk för kommunikationen med en talande, icke teckenspråkskunnig omgivning. Redan en kartläggning av detta slag av språkmöte är intressant, inte bara för en ökad förståelse av hörselskadades språksituation i sig, utan också för det att den kan ge ökade insikter om språkkontaktfenomen liksom om villkoren för tvåspråkig kommunikation mer allmänt sett.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna pilotstudie är att beskriva och belysa hörselskadades erfarenheter och upplevelser av tvåspråkighet i form av svenska och teckenspråk. Fokus har varit på de hörselskadades kommunikativa, sociala och språkliga situation under olika perioder och livsskeenden under deras uppväxt. Hur såg de på den sociala och kommunikativt-språkliga situationen under perioderna förskola, skola och gymnasium? Hur upplevde de situationen på högskolan eller på universitetet? Och avslutningsvis, hur ser den nuvarande arbets- och familjesituationen ut?

Andra viktiga frågeställningar som kommer att belysas är;

- Upplevelserna av samspelet med andra hörande, hörselskadade och döva.
- Upplevelser av sig själv som hörselskadad.
- Känslor och upplevelser kring de två språken, svenska och teckenspråk.
- Språkanvändningen i olika situationer och med olika personer.
- Hur personen upplever sin väg mot tvåspråkighet.
- Vad tvåspråkigheten betyder för personen idag.

METOD

Genomförande

Under våren och försommaren -98 genomfördes ett antal intervjuer med hörselskadade personer med erfarenhet av tvåspråkighet. Eftersom studien syftar till att belysa och explicitgöra förståelsen av dessa personers erfarenheter och ställningstaganden under olika livsskeenden var urvalsprinciperna att det bland dem skulle finnas några gemensamma nämnare såsom;

- hörselskadad sedan barndomen
- uppfattar sig själv som tvåspråkig i svenska och teckenspråk
- har eftergymnasiala studier vid universitet eller högskola

Dessutom skulle det i gruppen av intervjuade finnas de som:

- har erfarenhet av att ha gått tillsammans med hörande i vanlig klass och de som gått i hörselklass på grundskolan
- har fortsatt sin skolutbildning endera i vanligt gymnasium bland hörande eller på gymnasium för hörselskadade.

Strävan var också att få en jämn fördelning mellan könen samt att det bland intervjupersonerna fanns de som lever i parkonstellationer och har en hörande respektive hörselskadad partner.

Personerna ifråga kontaktades per telefon och tillfrågades om de kunde tänka sig att medverka i en intervju om sina upplevelser och reflektioner kring tvåspråkighet för hörselskadade. Samtliga ställde sig villigt till förfogande. Intervjuerna skedde i deras hem, vilket betydde att intervjuaren gjorde både korta och långa resor, då personerna i fråga bodde och verkade på olika orter spridda i Sverige.

Varje intervju tog som regel omkring 1 1/2 timme att genomföra, förutom i de två fall då två personer intervjuades tillsammans. Då kunde intervjun vara ända upp till tre timmar.

Totalt intervjuades sex personer, tre män och tre kvinnor. De var mellan 25 - 35 år gamla och således födda under 60- och 70-talet. Samtliga intervjupersoner hade en hörselnedsättning som blivit diagnostiserad under förskoleperioden. Tre av dem var ensamstående och tre levde i parförhållande. I den sistnämnda gruppen var två av dem gifta med varandra och intervjuades därför vid ett och samma tillfälle. Även i den första gruppen intervjuades två personer vid ett och samma tillfälle. De var ett par enbart i

den bemärkelsen att de delade lägenhet och i någon mån umgänge.

Tabell 1. Samtliga intervjuade, civilstånd och kön

Civilstånd	Ensamstående	Parförhållande
Kön	kvinn man man	kvinn-man kvinn-(hörande man)
Antal	3	3
Totalt	6	

En semi-strukturerad intervjuguide hade i förväg utarbetats och omfattade en rad teman och förslag till relevanta frågeområden. Då syftet med denna pilotstudie var att få ta del av de intervjuades egna uppfattningar och erfarenheter rörande tvåspråkighet, var det värdefullt att intervjupersonerna själva till viss del kunde påverka inriktningen och utformningen av intervjuerna. Genom att det semistrukturerade frågeformuläret inte är detaljstyrt finns stora möjligheter att följa upp svaren och berättelserna från den intervjuade under intervjun. Detta fick till resultat att en del intervjuer blev mer fokuserade kring vissa frågor medan andra hade sitt engagemang runt andra frågeställningar. För några intervjuade blev vissa åldersperioder mer penetrerade än andra. Därför finns det stora variationer mellan de olika intervjuerna. På så sätt ökar möjligheterna till en breddning och fördjupning av undersökningsområdet. I en studie av explorativ karaktär kan detta förhållande vara till fördel, eftersom ett önskemål är att generera nya frågeställningar som behöver belysas i efterföljande studier.

Med hänsyn till de intervjuade personerna i materialet och för att försvåra en eventuell identifikation, kommer olika data i presentationen att förändras. Däremot har inga förändringar gjorts som gäller personernas intentioner med de svar han eller hon har givit.

Bearbetning och presentation av intervjuerna

Samtliga intervjuer bandinspelades. Dessa skrevs därefter ordagrant ner på dator för var och en av de fyra intervjuerna. Materialet rubricerades då i enlighet med de frågeområden som återfanns i intervjuguiden. Därefter sammanställdes samtliga intervjupersoners svar under respektive rubrik för att på så sätt få en tydlig överblick.

Det visade sig inte alls vara så som ofta framställs att det alltid hörs att en person har en hörselskada. Visserligen fanns det gånger som det inte gick att

person har en hörselskada. Visserligen fanns det gånger som det inte gick att uppfatta vad den intervjuade svarade men det var sällan beroende på uttalsfel etc, utan berodde framför allt på brister hos bandspelaren. Det visade sig dock inte ha någon större betydelse för själva förståelsen av det intervjupersonen menade.

RESULTAT

Mötet med teckenspråket

Endast en av de intervjuade hade vuxit upp i en familj där teckenspråket fanns som ett naturligt inslag för att kommunikationen dem emellan skulle kunna fungera. Detta berodde på att familjen hade döva släktingar och relationen med dem var både nära och betydelsefull. Därför var teckenspråket värderat som någonting självklart och positivt. Föräldrarna tecknade med sitt hörselskadade barn för att förtydliga olika saker, t. ex. vad som sades på TV:n. Trots detta var teckenspråket enbart förknippat med något att använda i samtal med och bland döva och inte med andra hörselskadade. Denna insikt kom först långt senare i hennes liv.

Vägen fram till tvåspråkighet var för de allra flesta kantad med en hel del svårigheter. Det var endast två av de sex intervjuade personerna som hade mött teckenspråket relativt värderingsfritt, att döma av intervjusvaren. Även om föräldrarna till de övriga inte var avogt inställda till teckenspråk var det inte en garant för att de lärde sig språket själva för att använda det i kommunikationen med sitt barn. De intervjuade visade stor fördragsamhet med detta faktum och ansåg att de trots allt hade haft en relativt välfungerande kommunikativ situation hemma. Dåtidens hörselvård uppmuntrade inte heller föräldrar till hörselskadade barn att teckna. Men bland de intervjuade fanns det också de som idag begränsat sitt umgänge med sin familj och sin släkt. Dock var var det inte i första hand bristen på teckenspråkskompetens som hade varit avgörande för detta beslut utan känslan att omgivningen var oförmögen att anpassa sig till hörselskadans påverkan på den sociala samvaron.

- Jag orkar inte och vill inte kämpa mera att försöka föra fram vem jag är och mina behov. Har de inte lyssnat från början så är det ingenting som säger att de kommer att göra det i fortsättningen heller.

Förhållandet till den egna hörselskadan och uppfattningen om gruppen hörselskadade, kom sedan att få stor betydelse för när och hur teckenspråket kom in i de intervjuades liv. Teckenspråket kom att bli intimt förknippat med insikten och acceptansen av den egna hörselskadan. För de allra flesta kom denna medvetenhet först under gymnasietiden, även om teckenspråk hade funnits runt omkring personen mycket tidigare.

- Det har ju alltid funnits i den andra parallellklassen var det mycket tecken och också en av tjejerna hon hade en döv bror. Hennes mamma var döv lärare och hon använde flytande teckenspråk och flera andra använde teckenspråk, kanske mer svenskpåverkat. I kontakten med varandra använde vi tecken. Det var när jag var en 19 år som jag gick på teckenspråkskurs som jag lärde mig mer ordentligt.

- Mina erfarenheter började faktiskt när jag kom till Örebro och gymnasiet. Det var första kontakten med teckenspråket, såg det nästan för första gången faktiskt. Och det var någonting spännande som jag ville lära mig. Så jag bytte första veckan från tyska C till teckenspråk C, för att börja lära mig. Men då såg jag inte mitt eget behov, utan det var för att jag skulle prata med andra.
- Jag kunde en hel del tecken men jag kunde ju inte teckenspråk fullt ut. Jag kunde förstå men jag var inte själv bra på att teckna.

BARNDOMS- OCH UNGDOMSTIDEN

Förskola - skola

Samtliga av de intervjuade var sedan tidig barndom diagnostiserade som hörselskadade. Endast en av dem hade dock gått på förskola tillsammans med andra hörselskadade barn. Där befann de sig i en större grupp av hörande barn. Något fler av de intervjuade hade gått i hörselklass, men det var inte alltid så att det var de som hörde sämst som hade gått där. I denna studie var det männen som hade varit placerade i hörselklass, medan kvinnorna hade varit individualintegrerade. I den sistnämnda gruppen hade en av kvinnorna börjat skolan i hörselklass, men gått över till hörande klass under lågstadiet. I ett annat fall hade föräldrarna önskat att deras flicka skulle börja i hörselklass, men flickan själv hade vägrat denna placering. Hennes motiv framkommer av citatet nedan.

- Jag provade i hörselklass, men det var absolut inte aktuellt för mig då. Jag tyckte till exempel att det var en för liten klass och...¹ ja jag använde inte hörapparater, för det vägrade jag att göra, så då tyckte jag varför ska jag gå där?! Det var ju också ett försvar mot mig själv att inte använda hörapparater. Att in i det sista förneka att jag är hörselskadad. Då var det lättare att bara ha de här attityderna, istället för att tänka.

När det gällde en av pojkarna hade hörselvården rekommenderat föräldrarna att placera barnet på specialskolan. Men föräldrarna ville ha sitt barn boende hemma hos sig vilket kom att avgöra valet av hörselklassplaceringen. Själv menade den intervjuade att detta beslut som föräldrarna då tog, så här sett i backspeglarna, var avgörande för att han idag ser sig som hörselskadad och har utvecklat svenskan till den grad han gjort, trots att audiogrammet visar på en hörselnedsättning som överstiger 100 dB. Hade han gått på specialskolan hade han nog identifierat sig som döv.

- Det blir väl så att man får en dövidentitet om man går i dövklass. Man får ju sin hörselskadeidentitet genom att man umgås med andra hörselskadade. Så jag kan ju diskutera om det var bra eller dåligt men det var inte mitt val, det var mina föräldrars. Men jag tycker inte de har gjort något fel.

¹ tankepaus

Skolsituationen

De personer som hade gått i hörselklass respektive individualplacerats i vanlig klass hade inte, inom den egna gruppen, en enhetlig uppfattning om hur man värderade sin skolgång. Tvärtom kunde uppfattningarna vara helt diametrala.

- Jag tycker att hörselklass var en bra skolform. Det gav mig väldigt mycket kunskapsmässigt.
- Jag avskydde på många sätt att gå i hörselklass. Det hade inte så mycket att göra med att vara hörselskadad. Det var så många andra problem, social stökighet och så där för vissa av dom här. Så jag satt hellre i biblioteket och läste böcker än att vara i närheten av vår klass.

Andra intervjuade som hade gått i vanlig klass kunde uppleva att det var svårt att vara ensam hörselskadad. Att vara den enda som bar hörapparat och var i behov av slinga kändes som att vara utpekad som annorlunda alla andra barn.

- På lågstadiet hade jag inga problem. Jag hade bra fysiska egenskaper, jag var stark och tuff, ingen som kunde mobba mig. /.../ Så fjärde klass var jättejobbig. Jag hörde inte hemma någonstans.

Men lika annorlunda som flera beskrev att de kände sig i vanlig klass kunde de intervjuade personerna som gått i hörselklass uppleva sig, trots att de befann sig i en grupp med andra hörselskadade. Denna känsla av utanförskap väcktes till liv, även då det inte fanns synliga konflikter mellan de två barngrupperna, hörande och hörselskadade, på skolan.

- På mellanstadiet så minns jag att vi hörselskadade lekte mer tillsammans med hörande, att man kastade boll eller hade olika former av bollekar. Man var med men man var aldrig med på riktigt ändå. Det fanns ingen dialog mellan oss. Alltså det fanns ingen kontakt, en slags känsla av att det var vi och dom. Men det fanns ingen direkt mobbning på det sättet, men ändå en stark känsla av att vi var inte som dom.

På olika sätt fick man signaler om att man inte var som alla andra och att den grupp man representerade sällan var någonting som andra ville efterlikna.

- Jag vet att det var en som frågade varför vi hörselskadade var så dumma. Situationen blev ju också svårare i och med att det var flera som hade stora sociala problem och intellektuella handikapp.

Att gå i hörselklass, ibland en uppfattning grundad på egen faktisk erfarenhet, ibland enbart på rädsla för att behöva identifiera sig som något annat än normalhörande, var ett tydligt kännetecken på att man inte var som alla andra. Så förhöll det sig också med teckenspråket. Det var för de allra flesta en ytterligare symbol för att man inte var som alla andra. Flera uttryckte att man skydde teckenspråket. Resonemanget var - teckenspråket var något för andra, ingenting för en själv. Genom att språket var så intimt förknippat med att vara

² meningar överhoppade då de inte tillför ytterligare information i frågan

döv, dvs annorlunda, blev det ett alldeles för långt steg att ta. Den grupp man ville identifiera sig med var den hörande.

Även de intervjupersonerna som hade gått i hörselklass hade haft mycket lite kontakt med teckenspråket. Det var inte bara deras föräldrar som hade åsikter om vad som var behövligt för ett hörselskadat barn, utan även andra personer runt omkring barnen, t.ex. läkare och lärare, uttalade sig om vad som gagnade barnets utveckling.

- Mina föräldrar vägrade att inse att jag hörde så dåligt. De ville inte lära sig ett nytt språk. Det var ju inte så populärt med teckenspråk då. Det var ju en annan samhällssyn. Så de vägrade att lyssna på läkaren. De ville att jag skulle betraktas som hörselskadad och kunna prata. Målet för dem var att de skulle kunna föra ett bra och vettigt samtal med sitt barn. Det blev så att det gick den vägen. Läkaren tyckte att jag skulle betraktas som döv. Så det är egentligen mina föräldrar som hindrade mig från att ha teckenspråk. Hindrade på både gott och ont.

Handalfabetet ansågs ofta vara ett tillräckligt avläsestöd för ett hörselskadat barn och hade barnet dessutom ett bra tal så kunde det betyda att inget behov av teckenspråk ansågs föreligga.

- Det var få av oss som egentligen behövde teckenspråk. De som inte hade ett så bra tal fick lite, men vi andra fick inget i skolan.
- Men den som hörde sämst av oss alla gick i den andra gruppen som talade. Han gick i samma klass som mig och som bedömdes ha minst behov av stöd. Han förlorade hörseln när han var fem år och hade hunnit utveckla svenskan innan. Och det var det som var kriteriet.

För flera av de intervjuade skedde kontakten med teckenspråk i andra sammanhang än i själva undervisningssituationen. Det kunde som citatet nedan visar vara under taxiresa till och från skolan som det hörselskadade barnet lärde sig teckenspråk, vilket nog kan betraktas som synnerligen improviserat.

- Jag lärde mig teckenspråk i taxin på vägen till skolan. Vi samåkade i taxin med dem barn som skulle till Specialskolan.

Men som också framgår av intervjuerna var det sällan så att barnen hade några andra i omgivningen som de kunde använda språket med, förutom i fallet med taxiresorna tillsammans med döva barn och, som tidigare redovisats, då en av de intervjuade fått teckenspråk i kontakten med sina döva släktingar från tidig barndom.

Även om de allra flesta av de intervjuade upplevde att de hade lätt för sig i skolan och var studiemotiverade fanns mycket över att önska vad gällde klassrumsundervisningen. Det fanns bland de intervjuade de som själva hade fått ta ansvar för att den hörseltekniska utrustningen fungerade och kom till användning.

- Vi var trettio stycken... Då hade vi hörselskadade ett eget skåp där vi hade vår tekniska utrustning som vi satte in på laddning och sånt där. För övrigt så hämtade vi och lämnade våra mikrofoner där. Så hade vi våra lektioner.

Även om slinga och mikrofon fanns och användes av läraren kunde man inte ta del av de diskussioner och dialoger som förekom mellan läraren och de andra eleverna.

- Ja. Det var ... ja jag satt längst fram och ja... alltså de enda ämnena som jag kände genuint obehag inför var engelska och franska eftersom det var det som jag tyckte var absolut svårast. I de övriga ämnena ... jag läste på bra och hade lätt för mig, men däremot hörde jag ju aldrig diskussioner så att allting byggde på att jag var väl påläst.

Även svaren från de andra eleverna på lärarens frågor var inte möjliga för den hörselskadade att uppfatta om inte läraren upprepade dem.

- Men i övrigt så var det ... att det var frågor och svar men det var aldrig någon dialog. Jag hade ingen slingväska eller ingenting annat utan det var bara denna enda trådlösa mikrofon som läraren hade. Hon eller han skulle upprepa svaren som de andra eleverna sa.

Det hände att läraren glömde att upprepa sig och det kunde också hända att lärare vägrade att upprepa inlägget från klassen i rent uppfostringssyfte som framgår av följande citat:

- Och jag brukade tjata, det har jag alltid gjort tjtat att man ska upprepa. På högstadiet var det en lärare ... jag var ju den som tjtade att läraren skulle upprepa varje gång, men han valde att inte upprepa för att som han sa. När vi kom upp till gymnasiet så kommer vi inte att bli bortskämda med det. För att inte skämma bort oss så upprepade han inte sig alltid.

Flera av de intervjuade beskriver hur den egna situationen som elev ofta blev till en kamp gentemot hörande. Detta faktum hade inte att göra med om man var placerad i vanlig klass eller i hörselklass. Man skulle minsann visa att man var minst lika duktig som de andra om inte bättre, vilket framgår av citaten nedan:

- Den här grannen berättade så mycket om sin son som är så duktig i skolan. Och då tänkte jag att jag ska också vara lika duktig. Det var inte svårt att få femmor på proven om man ansträngde sig. Sen sjönk betygen. Men jag tror att jag har haft väldigt stöd av mitt fritidsintresse och klarat alla påfrestningar på grund av det.
- Ja jag trodde att jag inte hade någon gemenskap med dom hörande. På högstadiet tuffades livet till. Man var tvungen att klara sig själv på ett annat sätt. Då hade vi väldigt många fler lektioner tillsammans med de hörande. Eftersom jag tillhörde dem som var bäst i klassen och eftersom jag också hade tävlingsinstinkt och var ju bäst i många prov, gjorde ju att det var mycket roligare. /.../ På högstadiet blev det ju mer konkurrensinriktat och man fick mer på pränt vad man gick för. Då fick man ju ett starkare självförtroende mot hörande på det sättet om man inte kunde göra det

på ett annat sätt. Att va bättre än dom.

Det fanns även intervjupersoner som ansåg att de inte hade något att klaga över vad gällde själva undervisningssituationen i hörselklass, den var bra och kommunikationen i klassen fungerade. Däremot var det sociala umgänget med andra problematiskt.

Den sociala situationen under skoltiden

De hörselskadade elevernas möjlighet att delta i diskussioner och dialoger var inte enbart begränsad i klassrummet utan även på rasterna. I klassrummet kunde man följa samtal via slingan under förutsättning att läraren upprepade vad andra sa, men under rasterna fanns inte denna möjlighet.

- Det var utanför klassen som det var problem sen. Vi tappade kontakten med de hörande klasskamraterna. När det blev så mycket kommunikation och mycket folk och bullrigt. I 9:an så hade man nästan ingen kontakt med dom andra.

Konsekvenserna av denna kommunikationssvårighet ledde till att känslan av utanförskap ibland var mycket påtaglig som citatet nedan visar:

- Jag har bara ett minne av en eller två kanske det är fester som vi var på, som vi var tillsammans på, inte många. Det var obehagligt. Det var obehagligt för att vi var som en utomjording. Man var med men det fanns ett avstånd alltså.

Flera menade att de upplevde sig som hänvisade till sig själva, och ett sätt att spendera sin fritid på var att läsa mycket.

- När jag gick i skolan läste jag mycket själv. Det var ju det jag kunde göra på fritiden eftersom jag inte hade så mycket kontakter hemma. Men nu läser jag inte så mycket. Jag betraktar mig som duktig i svenska. Jag är van att skriva rapporter, ja olika saker.

På samma sätt som några av de intervjuade beskrev sin ensamhet och sitt utanförskap, menade andra att de hade en vän, en parhäst eller tvillingsjäl som de höll ihop med. Ett engagerande fritidsintresse kunde vara kittet som höll dem samman och att det kommunikativt-språkliga samspelet inte alltid fungerade bekymrade man sig inte över.

- Vi umgicks ofta själva. Vi var inte tillsammans så mycket med andra. Därför blev det aldrig några problem. Vi spelade ofta olika spel. Man tänkte väl aldrig på att det var problem... Att det inte fungerade alltid brydde man sig inte om.

Om intresset för aktiviteten svalnade kunde också grunderna för kamratskapet försvinna.

Vem är jag i förhållande till mig själv och till andra?

I flera fall beskrev de intervjuade att de någon gång under skoltiden kom till en gräns då de måste göra upp med den egna uppfattningen om sig själva som hörselskadade. Detta var oavsett om de gick tillsammans med andra hörselskadade eller enbart träffade hörande. Plötsligt var de ensamma och utanför. Detta kunde vara en svår upplevelse att bära för en ung människa.

Flera av de intervjuade hade först i sena tonåren kunnat förlika sig med att vara hörselskadad. Första steget hade varit att börja använda hörapparaterna. En av de intervjuade beskrev att när han var i sex-sjuårsåldern, fick hans föräldrar använda sig av lock och pock för att få honom att verkligen använda sina kroppsburna hörapparater som han så väl behövde för att kunna uppfatta tal.

- Alltså först vägrade jag att använda hörapparat. Så småningom började jag använda kroppsburna hörapparater hemma inom husets fyra väggar och sedan så småningom ville mina föräldrar att jag skulle ha hörapparaterna även utanför när jag umgicks med mina kompisar. Men det ville ju inte jag. Det minns jag. Jag kommer ihåg att jag sa till dem att de skulle tala i örat på mig. Dom sa till mig att använda hörapparaterna, men det ville inte jag. Jag kommer ihåg första gångerna när jag gick, verkligen hade hörapparaterna utanför, .. det var vinter så min pappa lyckades övertala mig att genom att jag hade en massa halsdukar, och tjock mössa så det syntes inte att jag hade hörapparat. /.../ Men man kände sig mobbad av att ha hörapparater. Någon sa att man såg ut som en tjej. När man hade kroppsburna hörapparater, så såg det ut som om man hade små bröst. Man bar dem på var sin sida på bröstet, och under en tröja såg det ut som små "kuddar".

En annan intervjuperson började använda sina hörapparater regelbundet först på Riksgymnasiet för hörselskadade (RGH) vid sexton års ålder.

- Det var när jag kom till RGH. Jag blev till och med tvåörad, tack vare en ny hörseltekniker som jobbade där och som gav mig två hörapparater. Sedan har jag använt hörapparater hela tiden... Då blev jag tekniktillvänd.

Den första hörapparaten fick eleven på lågstadiet men den åkte av lika snabbt som den kom på, eftersom den var beviset på att han inte var lik alla andra. Hörapparaten var det synliga tecknet och beviset på att han hade behov som de andra, eleverna och läraren, måste ta hänsyn till. Detta reagerade de andra barnen på och vände emot honom. Även om han missade mycket av undervisningen genom att inte använda tekniska hjälpmedel kunde detta ändå inte uppväga önskan om att vara socialt accepterad och lik de andra barnen. Åren utan hörapparater kom att betyda, förutom själva känslan av utanförskap och förnekelse, stora kunskapsluckor.

- Jag hade hörapparater, men det var bara så att jag inte ville vara annorlunda. Så att jag såg inte mig själv som hörselskadad. Det året jag fick hörapparater, det var i tredje klass, då använde jag dem. Men bara en termin ungefär sedan blev det för jobbigt. Så det var därför som jag inte använde dem. Det var framför allt klasskamraterna... Första gången när jag kom med dem till skolan gjorde läraren

totalt fel. Det var bara förmaningar och hela klassen skulle ändra sig samma dag och det vände dom emot mig istället. Det var mycket gliringar. Om man säger - ja - du ska inte tro att du är någonting, bla bla ja, bara för att läraren står bakom dig. Då slutade jag använda dom istället.

Det var dock fler som inte hade uppfattat sig som hörselskadade förrän under gymnasietiden. En av anledningarna till detta hade varit den starka önskan att inte vara annorlunda i förhållande till sin omgivning, eftersom att vara hörselskadad upplevdes som att vara sämre, dummare, inte önskvärd i kamratgruppen etc. Kunskapen om den egna hörselskadan var ibland minimal som framgår av citatet nedan;

- Jag hade inte någon kunskap överhuvud taget om mig själv när det gäller hörselskadan framför allt för att jag aldrig hade diskuterat att jag var hörselskadad, speciellt inte inom familjen. Utan det var mera - locket på. Jag hade inte diskuterat om mina behov, upplevelser och så och detta jobbade jag ju med när jag sedan kom till Örebro.

Uppfattningen bland de intervjuade var entydigt så att de ansåg att kunskapsnivån i vanliga klasser var bättre jämfört med den i hörselklass. Om hörselklasseleverna hade undervisning tillsammans med hörande kunde nivån höjas och bli till det bättre. De intervjuade som hade gått som grupp-placerade i vanlig klass var ense om att deras behov som hörselskadade sällan eller aldrig hade beaktats förutom när det hade gällt själva teknikanpassningen och stödet från speciallärare. Det var aldrig så att det var de hörselskadade elevernas behov som var utgångspunkten för undervisningen som framgår av citatet nedan:

- Vår hörselklass låg rätt högt, i och med att det var andra hörande i också. Det kanske var högt snitt i klassen, det vet jag inte. Men nivån var ju inte på våra villkor. Men det var mycket hänsyn vad gäller teknik och...ja framför allt teknik och vi hade våra speciallärare eller stödlärare på alla lektioner som stöttade.

Undervisningssituationen på specialsolan uppfattades dock som det allra sämsta alternativet, eftersom kunskapsnivån inom klasserna ansågs vara speciellt låg. En av de intervjuade manade dock till försiktighet. Det gick inte att dra några förhastade slutsatser om detta utan att reflektera över att under den aktuella perioden, betecknad som den orala, undervisades eleverna av lärare som normalt inte behärskade teckenspråket.

Gymnasieskolan - riksgymnasiet eller vanlig gymnasieklass

Endast två av de intervjuade påbörjade sina gymnasiestudier vid RGH. Det var dock inte alltid av fri vilja som valet blev hörselgymnasiet. En av de intervjuade upplevde att hon blev ivägtingad av sina föräldrar. För den andra personen var valet mer självklart. Han var en av dem som hade gått i hörselklass. En tredje intervjuperson påbörjade sina studier på vanligt gymnasium hemmavid, men hoppade över till Riksgymnasiet efter andra året

då hennes betyg hade fortsatt att sjunka. Ytterligare en person pendlade till ett gymnasium i en annan stad. Där hade regionen samlat sina hörselskadade elever i vanliga klasser med hörande elever. De övriga intervjuade påbörjade och avslutade sina gymnasiestudier på hemorten.

- Jag hade gått i hörselklass och jag tyckte att det fungerade bra i skolan. Jag hade hört talas om Örebro men jag var inte intresserad. Jag hade tröttnat på att resa. Då kände jag att jag ville till den normala världen då. Jag sökte vanligt gymnasium och fick all den hjälp jag behövde med slingor och sånt.

Tekniken var en nödvändig förutsättning för att undervisningssituationen i vanlig klass skulle fungera. Förutom att läraren måste använda mikrofon måste han eller hon också komma ihåg att upprepa vad klasskamraterna sade. Ibland gjorde läraren det, ibland inte.

- Första dagen talade jag om för mina kamrater att jag hörde dåligt, vad mikrofonerna var till för, att läraren måste upprepa svaren. Jag hade valt en sådan inriktning på studierna och de tyckte väl att det var spännande med slingor och sånt och de hjälpte till jättebra. Jag behövde bara säga till läraren två gånger att upprepa sen sa dom andra till.

I undervisningssituationen på RGH fanns liksom i vanlig klass teknisk utrustning, slinga och mikrofon. Det var dock en väsentlig skillnad genom att samtliga elever i hörselklass utöver läraren hade sin egen mikrofon. Detta gjorde att eleverna hade möjlighet att höra varandras yttranden via slingan. Liksom i vanlig klass dominerade talad svenska i undervisningen.

- Vi använde tal hela tiden i undervisningen, men vi hade mikrofon. Det var några som läste teckenspråk. Jag tyckte att vi använde det ganska mycket. Men det var mest på rasterna och luncherna som man använde det lite grann.

Det sociala umgänget

Som framgår av citatet ovan var det på rasterna och framför allt i sociala situationer på fritiden som teckenspråket kom in i gymnasieelevernas liv. Genom umgänget med andra hörselskadade i Örebro var teckenspråket inte bara ett språk att använda i kommunikationen med döva utan också med andra hörselskadade. Men problemet var att inte alla hörselskadade kunde teckenspråk eller erkände att de hade detta behov. Istället anammade man metoden att plocka ut enskilda tecknade begrepp för att visualisera svenskan, s.k. stödtecken.

- Vi pratade med varandra med lite blandning av stödtecken. Men något teckenspråk det var det inte. Jag fick erbjudande att träna teckenspråk med en lärare, då körde vi med den blå boken, men jag tyckte att det var så tråkigt. Det var ju inga roliga metoder. Så jag slutade för jag tyckte inte att det var roligt.
- Om vi var ute på något ställe eller om man var många så blev det automatiskt stödtecken.

De som kunde teckenspråk hade även möjlighet att umgås med döva och genom dessa kontakter utvecklade personen sitt teckenspråk, som framgår av citatet nedan;

- Jag spelade innebandy. Det är mycket tack vare fritidsgården som jag fick kontakt med många döva på "Billan". Jag kunde en hel del teckenspråk men jag hade ju sällan någon att teckna med innan jag kom till Örebro. Då kunde jag ju också utveckla mitt teckenspråk.

För flera av de intervjuade blev placeringen på Riksgymnasiet i Örebro en början till att ta itu med den egna upplevelsen av och de egna attityderna till att vara hörselskadad.

- Jag sökte mig ju till likasinnade i början i Örebro, de som var normala och hörande. Det fanns några där också som hörde bättre än vad jag gjorde. Det var lättare att umgås med dom för de var bra.. Efter andra sommarlovet, då var jag färdig.. då var det lättare. Då umgicks jag med andra oavsett hur dåligt de hörde. Men då hade jag accepterat min egen hörselskada och det var "färdigt". Alla hinder som jag såg var borta. Då började jag söka mig till människan istället och jag såg individen istället för enbart hörselskadan.

Var man individualplacerad i vanligt gymnasium kunde det sociala umgänget med andra bli större än vad man tidigare hade varit van vid eller också hände det motsatta.

- Jag befann mig aldrig i den stora gruppen utan jag umgicks under hela gymnasiet med en annan kille som var den som var bäst i klassen i alla ämnen. Vi satt i biblioteket och hade våra diskussioner, intellektuellt utbyte. Han var oerhört osocial.
- När jag flyttade till vanlig skola hemma fick jag en kompis som jag umgicks mycket med, men på skolan hade jag tre fyra stycken. Och sen var det ett par stycken som jag umgicks med, ja fler än så, på fritiden.

Det egna behovet av teckenspråk

Inkörsporten till att acceptera det egna behovet av teckenspråk gick som tidigare beskrivits oftast via andra, det vill säga man lärde sig teckenspråk för att andra hörselskadade kunde behöva det, och inte personen själv.

- Jag hade också en attityd till teckenspråk att det var ingenting för mig. Och då var det en döv kille som var så envis där jag bodde. Han skrev en massa lappar så jag hade en hel hög sen. Så jag tränade teckenspråk mest för dövas skull - inte för min skull. Jag minns att det var hörselskadade som tecknade till mig. Och då sa jag att du behöver inte teckna med mig, det går bra om du talar. Jag ville inte att folk skulle se mig som döv. Jag tyckte att det var så genant. Jag hade den attityden. Men tänk, jag hade gått integrerat och bara umgått med hörande.

Därefter kom insikten att det även fanns ett eget behov som personen tidigare inte velat kännas vid.

- Det blev när jag flyttade hem efter studenten och flyttade hem till föräldrarna och avvaktade var man skulle hamna. Det var den värsta sommaren i mitt liv, därför att ingenting funkade. Vi hade växt isär. Mina behov var helt annorlunda ifrån det att jag hade flyttat till Örebro. Jag hade blivit mycket mer medveten och de kunde inte acceptera kraven jag ställde och tvärt om. Det och att sedan börja i hörande klass på hösten då kom det fram mer och mer vad det var skönt med teckenspråk.

Några av de intervjuade hade varit engagerade i den debatt som fördes i slutet på 80-talet om hörselskadades behov av teckenspråk, och känt sig uppmuntrade att själva söka vidare efter kunskap i frågan. Detta betydde dock inte att alla de intervjuade själva anammade och tog till sig teckenspråket, utan det kunde lika gärna börja i ett avståndstagande.

- Mycket handlade det om att jag hade så mycket negativt .. det var kunskaper och förmågan att klara sig i ett hörande samhälle. Jag hade läshuvud och att allting var så nertryckt i hörselklass på många sätt för det värderades .. det var andra saker som värderades...Jag vet inte hur mycket jag var emot teckenspråk jag var snarare emot hörselklassen. Teckenspråk förutsätter hörselklass så det var nog snarare det att jag var emot att förpassas till hörselskadade.

Av de intervjuade var det endast två som upplevde att de redan under gymnasietiden kunde kommunicera relativt flytande på teckenspråk, det vill säga inte bara så att de själva kunde göra sig förstådda bland döva, utan att de också kunde avläsa obehindrat. En tredje av de intervjuade upplevde att det tog henne flera år efter det att hon först började lära sig teckenspråk innan hon kunde följa en teckenspråkig föreläsare helt och fullt.

- Jag kommer ihåg när jag kunde följa med i en föreläsning på teckenspråk./.../ Fem år av teckenspråksanvändande tog det innan jag kunde avläsa en hel föreläsning.

Högre studier - teknik och tolkanvändning

Av intervjuerna framkom att det var tre av de intervjuade personerna som hade haft tillgång till tolkar under tiden de läste på universitetet eller på högskolan. Två av dem hade fått tillgång till tolkservice genom att de liksom hade hängt med på köpet då andra studenter, döva eller hörselskadade, hade erbjudits tolkar. Ofta hade de påbörjat sina studier med förutsättningen att klara sig med tekniska hjälpmedel.

- Universitetstiden, ja det var ett sätt att studera som passade mig jättebra. Tio timmars lektionstid under veckan och resten var att sitta och läsa olika böcker. Det som var skräcken det var engelskan. Det var det svåraste. Det var lite slumpmässigt också därför att det gavs tillfälle för en annan hörselskadad student att använda tolk och då gavs det utrymme för mig också att använda tolk.
- Det var en grupp av döva som gick på utbildningen och genom att vi gick i samma klass fick även jag tillgång till tolkarna. Då kunde jag ju välja. Ville jag se på tolkarna gjorde jag det och ville jag ta på slingan så gjorde jag det. Vissa av mina

studiekamrater hade jag lätt att avläsa och då lyssnade jag på dem via slingan. Andra hade röster som inte passade mig och när de pratade så tittade jag på tolken.

Sällan valde intervjupersonerna att använda tolkar vid varje tillfälle utan ofta begränsade de det till gruppdiskussionerna. Vid vanliga föreläsningar användes med fördel tekniska hjälpmedel, i form av slinga och mikrofon. Flera av de intervjuade menade att detta var betingat av att tolkarna ofta hade ett begränsat ordförråd vad gällde den specifika terminologin inom deras ämnesområde. Detta kunde gälla studier i såväl samhällsvetenskapliga ämnen som i tekniska.

- Jag hade tolkar i ett halvår, men jag tyckte ju att det var bättre att använda mikrofon. Jag märkte att tolkarna hängde inte alltid med i fackspråket, så jag använde mikrofon i ett halvår - ett år.
- Hade jag gruppövningar då använde jag tolk, men det var inte helt enkelt för tolkarna jag hade var ju inte utbildade. Ingen av dem hade gått gymnasiet och att deras svenskspråkiga kunskaper var något begränsade.

I vissa ämnen var det mycket självstudier som framkom i ett tidigare citat vilket kunde passa någon speciellt bra. I andra ämnen var det mycket grupparbeten.

- Det gjorde att det var mest på föreläsningar och då fanns det slinga i, redan sedan tidigare. Det hade varit en hörselskadad som hade gått där tidigare. Då visste jag att det fanns. Det funkade bra, när det bara var en monolog. Även när det var de mindre grupperna fungerade det jättebra. Visst var det jobbigt några gånger men jag upplevde det mindre jobbigt på Högskolan än vad jag överhuvud taget har gjort. Men jag tror att det bygger på att det var så mycket spontana saker för mig själv som jag gillade och därför funkade det.

Att själv vara delaktig i det sätt på vilket man kommunicerade med sin omgivning och om det från omgivningen fanns en acceptans för personens specifika behov, av tekniska hjälpmedel eller tolkning, visade sig vara en viktig faktor och näst intill avgörande för hur man värderade sina studier på universitet eller högskola.

- Ja nu kom det ifrån mig själv och jag visste vilka behov jag hade. Då funkade det bra.
- Det var en trygghet att ha tolk. För där vet jag i allafall att jag förstår rätt. Jag behärskar ju teckenspråket.

En person beskrev den frustration hon upplevde då handläggare på universitetet inte kunde tillmötesgå hennes krav på att få en fungerande undervisningssituation som framgår av citatet:

- Jag läste ett och ett halvt år på högskolan, men jag gjorde aldrig färdigt. Det var innan jag började använda teckenspråk så jag hade bara slinga och det funkade inte. Det var framför allt många olika lärare, olika lokaler, klassen var 180 personer. Det blev aldrig ... Jag hade tänkt innan att jag skulle tala om för min klass att jag hörde

dåligt, precis som jag hade gjort i gymnasiet, men när det var 180 personer .. jag tar det sen... Det blev ju aldrig så. /.../ Men slingan fungerade inte, signalen försvann på vägen. Så fick jag hjälp av tekniker med en ny slinga men sen när det var fyra läsperioder på ett år då var det nya scheman och nya lokaler. I de lokalerna fanns det ingen slinga och i den lokalen som det fanns en slinga som jag använt, kunde man inte vara i, eftersom de bestämt att vara i ett annat rum! Nej det gick inte! De kunde inte ändra schemat för det. Jag hade inte börjat använda tolk i undervisningen när det här var aktuellt. Det kom in senare i mitt liv.

Samma intervjuperson hade vid ett tidigare tillfälle, i samband med att hon började i vanlig gymnasieklass, informerat sina nya klasskamrater på gymnasiet att hon var hörselskadad och därför behövde slinga och mikrofon (sid.13). Hennes upplevelse var att alla därefter tog hänsyn till hennes behov av teknik och anpassning av kommunikationen i klassen. Hennes plan om att informera sina studiekamrater på universitetet gick däremot om intet när det visade sig att de var så många till antalet. Att informera en så stor grupp om någonting så personligt förmådde hon inte. Eftersom slingan dessutom inte fungerade tillfredsställande var hennes möjligheter att följa med i undervisningen näst intill obefintliga. Så trots att hon hade alla kvalifikationer som krävdes för att läsa på universitetet blev uppgiften henne övermäktig. Detta ledde till att hon lämnade studierna bakom sig utan att ha någon examen.

En annan av de intervjuade upplevde att teknikanpassningen kunde gå lite väl långt som beskrivs här nedan;

- Jag hade fått tio mikrofoner (skratt) som jag skulle använda mig av. Jättemånga. Jag fick instruera klasskamraterna om att det var viktigt att stänga av dem efter att de hade sagt sitt... Det var ett helvetes jobb att ladda alla dom.

Det fanns ett tak för hur långt det gick att teknikanpassa situationen och detta var passerat. Mycket av rasterna gick åt till att sköta om utrustningen som egentligen borde vara ämnad till sociala kontakter.

Teckenspråket - en möjlighet att ta del av undervisningen via tolk

Att använda teckenspråk i offentliga sammanhang kunde initialt upplevas som pinsamt, men efter hand släppte denna känsla. En anledning till detta var att andra i omgivningen sällan reagerade negativt eller avvisande på personen som använde tolk eller tecknade själv, utan istället inträffade det att uppmärksamheten från omgivningen var positiv. Flera av de intervjuade beskrev också alla de gånger de varit med om att tekniken inte hade fungerat trots att de blivit lovade att allt var ordnat. Eller också hände det att andra glömde att tala i mikrofon eller inte anpassade sig efter tekniken.

- Man hade det där när man använde slinga och mikrofon att man krävde och krävde man nåt som man sagt till klart och tydligt i början... Alla säger att det

ordnar sig, men sen när det kommer till kritan så ordnar det sig inte alltid. Så det var det skönt att slippa det när jag hade tolk plus att lärarna tog det bra att jag hade tolk. Oftast frågade dom - ska du ha någon tolk? Det var bekvämare än att dom skulle köra med mikrofon. Sen var det också bra för mig att få träna teckenspråket, när jag inte träffade så många döva. Det här var egentligen min teckenspråksdebut.

VUXENLIVET

När använde man teckenspråket och när svenska och teknik?

Samtliga av de intervjuade var idag anställda inom tjänstemanna- eller utbildningssektorn. Flera använde dagligen teckenspråk i kommunikationen med sina arbetskamrater. Några arbetade dock tillsammans med hörande som inte behärskade teckenspråk. Oavsett vilket förhållandet än var på den egna arbetsplatsen fanns situationer när behovet av slinga eller teckenspråkstolkning förelåg.

När mikrofoner och slingan var i bruk krävdes vissa principer eller förhållningssätt. Några sådana framkom i intervjuerna som att slingan måste ha en tillräckligt stark signal. Ett par av de intervjuade nämner också tidsbegränsning. Alltför långa föreläsningsspass eller sammanträden var svåra att ta del av då tekniken krävde mycket av koncentrationsförmågan för att personen skulle kunna uppfatta det talade språket. Men eftersom det hos någon av de intervjuade också fanns stor osäkerhet i teckenspråkskunskaperna, krävde även teckenspråkstolkningen mycket uppmärksamhet och koncentration kring de språkliga uttrycken. Detta var ett dilemma.

- Oftast i miljöer där jag vet att det inte finns hörselslinga. Där jag vet att det tekniken, framför allt mikrofontekniken är otillräcklig. Men om jag vet att det finns en fungerande hörselslinga, fungerande mikrofoner... Det finns en gräns mellan å ena sidan kanske min huvudvärk och att ha tolk, men å andra sidan i många sammanhang kan jag känna värdet av att få ha en direktkanal till den som talar, själva källan alltså, att få kunskaper och möjligheter att reagera kan väga över i många sammanhang.

- Jag känner inte tillräckligt stor säkerhet i mitt teckenspråk och i kombination med att det är en viss fördröjning i tolkningen. Det finns en flaskhals om man får uttrycka sig så och den flaskhalsen blir större av att jag inte har ett fullödigt teckenspråk, att inte känna den där fullständiga säkerheten och då kan jag välja i sådana sammanhang. Men är det långa konferenser brukar jag välja tolk eftersom då orkar jag inte med det. Men om det är två eller tre timmars sammanträden och när det är välorganiserat så kan det fungera. Då är det också ofta välstrukturerat. Det underlättar helt klart.

Andra kunde föredra teckenspråkstolkning för att likt slingan avlyssna andra, men valde att själva tala framför att bli taltolkade. Anledningen till detta var att personerna uppfattade att de fick en bättre kontakt med de hörande. Hade de tolk kunde de inte vara helt säkra på att återgivningen blev exakt den de önskade.

- Ofta är det hörande som är med då är det så att jag gärna vill ha den direkta

kontakten med dem och då pratar jag. Och då vet jag också att det jag säger kommer fram, för går jag via tolken så vet man inte hur tolken uppfattar det jag säger. Det kan jag ju inte alltid riktigt göra, att tolken tolkar till 100% precis det man menar. Mitt budskap kommer fram bättre om jag pratar, plus att jag har direktkontakt med dom hörande. Samtidigt så blir det medvetandet hos dom där hörande att jag hör faktiskt jättedåligt. Även om man kan tro att jag hör bättre eftersom jag pratar har jag tolken som bevis på att jag hör dåligt. Så det ökar deras medvetande också samtidigt.

Även om de intervjuade personerna upplevde sig som tvåspråkiga kunde svenskan föredras om personen skulle hålla ett föredrag inom ett svårt teoretiskt ämne.

- Ja för mig spelar det ingen roll om jag har en kompis som använder teckenspråk eller tal. För mig går det bra vilket som. Jag tycker att det går lika bra att tala som att teckna. Jag anser mig själv som tvåspråkig. Men om jag skulle ha ett komplicerat föredrag med mycket facktermer, då skulle jag välja tal. Det skulle bli mycket svårare med teckenspråk.

Den skrivna svenskan och den svenska terminologin låg närmast personens språkval i detta fall. Däremot fanns ingen sådan språklig preferens när det gällde vanligt socialt umgänge.

Den sociala samvaron och kommunikationen med andra hörselskadade

Som redovisats ovan var det ofta de egna attityderna som hindrade dem ifrån att ta till sig teckenspråket, som ett språk att använda i kommunikationen med andra. Första steget kunde vara att personen själv upplevde hur andra, döva eller hörande, kunde föra en konversation med andra under förhållanden som var omöjliga för dem själva.

- När jag såg de döva sitta och teckna inne i matsalen på Risbergsska som är en jättematsal, tänkte jag: Va bra de verkar ha, de verkar så avspända. När vi hörselskadade ska hålla på vårt språk så hör vi inte vad andra säger. Oftast var vi tysta. Då såg jag att det var språket, det här med teckenspråket. Då ville jag lära mig det för egen del. Det var då jag upptäckte det

Bland de intervjuade framkom att de kommunicerade med andra hörselskadade inom ett spektrum som sträckte sig från att tala - till att teckna. Flera menade att de i första hand anpassade sig efter partnerns förutsättningar. Var det hörselskadade som inte behärskade teckenspråk så talade man. Detta krävde dock att det inte fanns störande omgivningsbuller, vidare krävdes en tydlig turtagning i samtalet och att man inte var alltför många deltagare.

- Man har turtagningsregler. När man sitter i grupp - det är inga problem att sitta i grupp med fem sex hörselskadade. Men med sex hörande! Om någon av oss ska komma in så pratar man inte i munnen på varandra utan det är ofta en kort paus mitt

emellan. Det är omedvetna turtagningsregler som vi har i förhållande till de hörande har som jättesnabbt kastar in något nytt. Det har vi ingen möjlighet att hänga med i. Vi pratar tydligare och har mer ögonkontakt med varandra än vad hörande har. Det funkar bättre åtminstone med de som jag känner. De är rätt medvetna de jag känner. Klart att det finns andra som det fungerar annorlunda men de här personerna och jag, vi känner varandra så väl. Med andra fungerar det kanske inte alls.

- Det är okey för mig med tre fyra personer, sedan börjar det bli jobbigt.
- Två, tre personer är max för mig. Jag är ju gravt hörselskadad. Men om man tecknar till mig så funkar det bra.

Ofta använde man metoden att stödteckna tillsammans med andra hörselskadade.

- Jag stödtecknar och han pratar. Det har blivit så.
- Ibland stödtecknar jag också samtidigt som jag pratar. Om jag inte har några hörapparater på så brukar jag teckna. För då hör jag ju ingenting.

Men denna teknik hade sina klara begränsningar. En intervjuperson beskrev att det inte ens alltid var så att hörselskadade själva förmådde att ta hänsyn till varandras behov.

- Man sa ofta att det är lättare att umgås med en annan hörselskadad för man behöver inte berätta för varandra hur det är att inte höra. Men samtidigt är inte alla problem automatiskt lösta för att man hör inte likadant, man har inte obegränsat med tålmod.

Förutom dessa begränsningar var det till exempel svårt att föra en djupare diskussion om man talade och tecknade samtidigt. Till det behövdes ett fungerande språk. Så en begränsad möjlighet för hörselskadade att kommunicera fritt via tal och begränsade språkkunskaper i teckenspråk kunde betyda begränsade möjligheter att kommunicera fritt om det man önskade.

- En hörselskadad kille som jag läste med kunde ju inget teckenspråk så då pratade vi. Eftersom det var i en lugn miljö så funkade det. Mycket lite stödtecken var det. När min hörselskadade väninna och jag träffades, använde vi ofta stödtecken för det var oftast bullrig miljö. Men det är ju inte rent teckenspråk. Men nu när hon och jag träffas så är det rent teckenspråk. Hon jobbar ju nu med döva. Det blir så... Det blir bättre flyt och om man diskuterar något får man fram det bättre än om man använder stödtecken. Det blir så knagigt med stödtecken och speciellt om man ska diskutera.

Flera av de intervjuade menade att ju mer teckenspråk de upplevde att de behärskade desto större möjlighet hade de att fritt välja kommunikationssätt utifrån den situation de befann sig i.

- För mig är det framför allt miljön och den andres behov som avgör om jag talar eller tecknar. Om jag är ute så tecknar jag gärna, men sitter man så här så då spelar

det ingen roll.

- Det beror på omgivningen...På det sättet så tycker jag att jag är flexibel. För mig spelar det ingen roll vilket språk jag använder. Jag kan ställa om rätt snabbt.
- Till exempel om vi åker pendeltåg då stänger vi av och bara tecknar.
- Vi talar, vi tecknar och vi talar och tecknar. /.../ Det är när vi talar och tecknar samtidigt som de flesta missförstånden kommer. När vi talar enbart går det inte fram till dig eftersom du hör så mycket sämre än mig. Och kan inte jag avläsa så hör inte jag... Det blir mycket missförstånd, för att den andra inte har förstått. Om jag har inte har förstått att den andre inte har förstått. Och den andre har inte förstått att jag har missförstått och så är det igång.
- När vi går på stan så tecknar vi alltid. Det är ett av dom ställen där vi alltid tecknar. Det är enda sättet att få det att fungera.

Att få en välfungerande språklig situation runt omkring sig var för de flesta det mest centrala i umgänget med andra, det blev den sammanbindande länken dem emellan.

- Jag söker mig mycket till kompisar som kan teckenspråk. Det blir så.

Kontentan med en fungerande kommunikation blev som en av de intervjuade angav;

- Får man en fungerande kommunikation så får man också ett socialt liv. Mötet med andra blir på ett helt annat sätt. Det blir t.ex inte ansträngande, utan man orkar gå på djupet, lära känna andra. Förut var det mer - kort samtal, så går man. Nu när man visste att möjligheten fanns.

Den sociala samvaron med hörande - föräldrarna och släkten.

Några av de intervjuade hade som tidigare beskrivits med åren kommit att begränsa sitt umgänge med släkten och ibland även med sina föräldrar. Eftersom kommunikationen sällan fungerade vid de tillfällen släkten samlades upplevde de sig inte som delaktiga. Några led i det tysta medan andra hade specialdesignat situationerna efter de egna behoven, just för att de skulle få ut något mer av träffarna än att bara vara med och visa upp sig. En av de intervjuade berättade att hon åkte hem till sin mormor någon dag före de andra, vilket gjorde att de i lugn och ro kunde samtala med varandra.

- Jag trivs bra med min familj, men om vi åker till släkten i Norrland då kan det kännas lite jobbigt.
- Jag upplever att jag står bredvid numera. Förut så var man hemma hela juledigheten, sommarveckor osv, men det har jag numera begränsat till så lite som möjligt. Det är mitt val. Dom har väl inte accepterat valet men kan inte göra så mycket så länge de inte förändrar sig. Men samtidigt så när jag kommer hem känner jag gemenskap de första timmarna, sedan är det ingenting... Därför ger det

mig ingenting att stanna längre. Det är också därför som vännerna har blivit mer viktiga.

I den egna vänkretsen kunde man hitta eller rekonstruera en social gemenskap som man inte alltid upplevt sig ha eller hade haft i den egna släkten. För de allra flesta var social gemenskap med hörande släkt ofta förknippad med problem.

- Problemet är med det sociala livet. Man kan inte bjuda in för många för då blir jag utanför. Och samma med släktträffar. Ibland åker jag med, ibland inte. När jag åker hem till mina föräldrar och de ska åka till mormor så har jag gjort så här att jag åker själv. Det är toppen. Då pratar vi och vi har lite kontakt. Det är ett sätt att lösa det vid jul eller påsk.

- Ja. En del av tiden kan man göra det (skratt). På jul var vi sex stycken hemma hos mina föräldrar och jag var väldigt trött den dan. Det här var juldagen som min faster och farbror kom. Då var jag med på middagen och på fikat. Men efteråt sa jag att nu går jag ut ... Då kände jag att jag inte orkade mer. Om det inte är för många, t ex fyra personer brukar det funka. Men är det sex - åtta personer då funkar det inte. Alla som pratar med varandra - åtta stycken, det går ju inte.

Det var inte alltid lätt att återvända till ett liv "bland hörande" när man visste och hade fått uppleva att det fanns andra möjligheter att samspela och umgås med andra hörselskadade och döva på Riksgymnasiet. Men den vetskapen behövde inte betyda att man slutade umgås med hörande personer utan det kunde faktiskt innebära att det kunde kännas lättare att uthärda svårigheter för att man visste att det inte längre var det allenarådande kommunikationssättet. Det fanns tillfällen då man upplevde att den språkliga kommunikationen var tillgodosedd vilket gjorde den sociala delaktigheten stor.

- Ja dels för att det var skillnad att börja umgås med hörande igen. Till exempel och ... Det kände jag att det saknade jag, för jag hängde inte med hela tiden speciellt om man var ute på pub eller nånting. Då fick jag jobba mycket mera. Sen också sociala livet överhuvud taget tyckte jag blev lite jobbigare utan teckenspråket då jag började på Högskolan i förhållande till hur det var på RGH. Det var också en omställning. Då hade man levt i den här världen i fyra år och trivts med det och så komma tillbaka till trettio-klass, hörande kompisar, förklara behoven och ge dom kunskap så att dom kunde möta mig. Men samtidigt, dom som var intresserade blev också mina vänner. De började lära sig lite småtecken, så jag fick tillbaka lite ändå. Men hemma också kunde jag sakna kommunikationen, många gånger och speciellt den sommaren som att komma tillbaka till det här - att pappa står i köket och ropar istället för att försöka få kontakt på något sätt. Så ... ja ... det konkreta att man kände sig utanför.

Under intervjuerna berättade flera personer om incidenser som de upplevde som något av en vågdelare - tiden före och tiden efter. Tålamodet hade tagit slut eller också var inställsamhetens tid förbi. Endera tog de strid för sig själva eller också fick de lämna saken därhän som slutdelen i citatet ovan visar. Ibland, som citatet nedan ger prov på, fanns in i det längsta en osäkerhet om hur omgivningen skulle tolka det inträffade, men det var ändå inte möjligt att

ha det ogjort.

- ...Sen skulle vi ha lite roliga kvällsaktiviteter. Vi skulle spela ett spel och då sa jag att det går bra om jag får läsa frågorna hela tiden. För vi kunde inte hålla på och köra med mikrofoner. Det kändes inte rätt att de ska tänka på mikrofoner även när de ska koppla av. Visst, sa dom, inga problem. Så glömde dom det ändå att jag skulle läsa, och så var det nån annan som läste. Och så sa dom men visst får du läsa och så glömde dom sig igen. Då sa jag - NEJ! jag vill inte spela mer. Jag har berättat hur jag ville ha det från början och ni har inte rättat er efter det. Tyvärr! Så stack jag iväg. De var så snopna och så gick jag in i rummet och det delade jag med två andra tjejer. Och så satt jag och läste tidningar för första gången utan att ha dåligt samvete. Jag hade gjort mitt bästa, jag hade gjort vad jag kunnat. Kan inte omgivningen ställa upp på det - va fan ska jag acceptera det för!/? Jag tänkte mycket på hur folk såg på mig istället för att tänka på hur jag ser på mig själv. Att hela tiden anpassa sig efter de andra. /.../ Men den gången så kände jag att det hade gått över. Det var skönt.

I den egna familjen - när tecknar man och när talar man

Inte ens i den egna familjen, det vill säga med sin sammanvigda eller sambo, var svårigheterna lösta när det gällde kommunikationsfrågorna. Under olika situationer kunde det fungera mer eller mindre bra. Var partnerna ute tillsammans brukade det fungera relativt väl, t.ex i tunnelbanan, i bussen eller då man satt mitt emot varandra på restaurang. Däremot blev det mer komplicerat om hörande icke-teckenspråkiga vänner var inbegripna. Sällan klarade de av att anpassa sitt sätt att kommunicera efter den hörselskadades behov. Var de dessutom många hade den hörselskadade minimala chanser att få sina önskemål hörsammade.

- Min sambo har en döv bror. När jag träffade henne tänkte jag - perfekt - det var perfekt på något sätt - hon kan teckenspråk - jag behöver inte lära henne. /.../ Och jag såg att det finns inga problem. Men så var det problem ändå. När vi är hemma i hemmiljö, då pratar hon. När vi är ute på stan eller åker tunnelbana då stödtecknar hon. Då är det inga problem. Problemet är när vi har social gemenskap, när hon bjuder in sina hörande vänner. Ibland tolkar hon, men hon orkar inte länge. Är det många av hennes kompisar som kommer, då avstår jag. Då är jag inte med. Det blir jobbigt att vara i en sån stor grupp. Men kommer det bara en eller två, då går det bra.

Dessutom kunde det även hända i mer naturliga och fria situationer att den hörande partnern eller kamraten tilltalade den hörselskadade på ett sådant sätt att hon eller han inte hade någon möjlighet att uppfatta det. Även om man levde tillsammans och borde vara välinformerad om den andres hörselmässiga begränsningar föll denna kunskap bort i sådana situationer.

- Ibland ser jag att hon blir irriterad, att hon försöker ha tålmod, t ex samtidigt som hon tittar på TV, så har jag ofta hörapparaten på T, och oftast så tänker hon inte på att jag inte hör då utan hon pratar direkt. Och så blir hon förbannad att jag inte hör. Och då säger jag men vifta... Det glömmet hon ju bort.

Om parterna talade med varandra kunde de sällan lita på att de hade uppfattat budskapet rätt. Och för att försäkra sig om att man hört rätt behövde de be den andre att upprepa sig både en, två, tre och kanske även fyra gånger.

- Om vi inte hade haft teckenspråk hade det säkert fungerat mycket sämre. Teckenspråket är i alla fall en förutsättning för att vår kommunikation ska fungera. Jag menar det löser inte allt men det löser väldigt mycket. Jag tror inte att vi hade varit tillsammans idag om vi inte... neej... Jag menar att upprepa och upprepa det orkar ingen människa. Liksom att aldrig vara säker på att det man sagt går fram. Till slut tror jag att ... det beror på hur man är, men jag som person hade inte kunnat ha det tålmodet att upprepa, att upprepa, att upprepa. Att inte vara säker på att informationen har gått fram.

Även inom ett förhållande mellan två hörselskadade fanns gränser för hur långt man med tekniken kunde anpassa en situation.

- Vi märker, vi har ju teckenspråk båda. Men ändå funkar ju inte vår kommunikation. Även om vi är medvetna om massor med olika saker och vi kan prata så förnuftigt om det, så funkar det inte i verkliga livet. Vi har t.o.m en bil som är handikappanpassad. Vi har lampor överallt i bilen (skratt!). Så trycker man på den så lyser det på den och trycker man där så lyser det på den.

Och även om personerna dagligen använde teckenspråk på sina respektive arbetsplatser och upplevde sig vara tvåspråkiga fungerade inte alltid kommunikationen dem emellan. För det var inte alltid så att de tecknade med varandra utan ofta talade de svenska med varandra trots att de då upplevde att problemen blev som störst. Däremot var de övertygade om att den kunskap de hade dels om sina egna hörselmässiga begränsningar, dels om partners gjorda att de inte utsatte sig för saker som de visste att de inte riktigt klarade. De hade valt bort vissa aktiviteter med och bland hörande och andra hade tillförts dem, t.ex. aktiviteter och ett engagemang inom dövföreningen. Där fanns en valmöjlighet utifrån deras intresse och engagemang, inte utifrån tillgång eller frånvaro av tekniska möjligheter. De umgicks med människor de tyckte om. Detta gav dem en säkerhet och de upplevde att de gjorde sina egna val.

- Om jag hade varit tillsammans med någon som varit hörande då hade jag levt ett annat liv i en hörande värld och då hade jag haft det mycket tuffare. Då hade jag fått hänga med i hörande middagar eller hörandes sammankomster med musik hade varit inblandat mycket mer både som bakgrund och att lyssna till. Kanske man hade gått mer på bio, hörande filmer och sådant där. Vad säger jag - Hörande filmer! Svenska filmer menar jag. I ett sådant förhållande som vi lever i vet vi vad vi klarar och vad vi klarar oss utan också.

- Teckenspråket är ändå förutsättningen och att ha en grundläggande kunskap om sig själv vilket gör att man inte kan förvänta sig allt av den andre också.

Arbetsplatsen

Det framgick att alla intervjupersonerna med ett undantag dagligen använde

teckenspråk på sina arbetsplatser. Flera av de intervjuade hade arbetskamrater som behärskade teckenspråk.

- Chefen ville ha en teckenspråkig med min högskoleutbildning, så det var på det sättet som jag fick jobbet. Som när jag pratar med min chef, tecknar han tillbaka till mig. Han vet att jag behöver det, men jag behöver inte teckna till honom. Han är hörande och kan teckenspråk. Jättebra! Det är bra när chefen förstår ens behov.

Det betydde att de personerna sällan upplevde problem med kommunikationen som kunde härledas ur ett språkligt perspektiv. Om det kom personer, hörselskadade eller hörande, som inte behärskade teckenspråk använde man tolk.

- Jag känner det som en ren befrielse att kunna använda teckenspråket när jag behöver det, när miljön är sån eller dom man umgås med behöver det. Man vet att kommunikationen fungerar och det är en lättnad. Att inte behöva anstränga sig.

Den person som hade hörande kollegor utan teckenspråkskunskaper på sin arbetsplats hade som en konsekvens av detta valt att begränsa sitt sociala umgänge med dem. Som framgår av citatet nedan upplevde personen i fråga inte de olika tillfällena under en arbetsdag som oftast förknippas med social delaktighet och gemenskap, kafferasten och lunchen, som något avkopplande och berikande. Tvärtom var det oftast mycket påfrestande att umgås med arbetskamraterna vid dylika tillfällen. Personens behov av dels en tillrättalagd miljö, dels ett anpassat kommunikationssätt kunde sällan uppfyllas.

- Jag är aldrig med på kafferasten. Om jag ska gå med de andra på luncherna är det nästan alltid jag som måste bestämma var vi ska gå om jag går med. Då blir det restauranger som är någorlunda lugna. Jag orkar inte gå med alla utan att vi måste dela upp oss och gå i mindre grupper.

Uppfattning om den egna tvåspråkigheten

Det stora flertalet av de intervjuade hade som tidigare beskrivits kommit i kontakt med teckenspråket relativt sent under sin skoltid och inte börjat använda det själva förrän sent i tonåren eller i början av tjugoårsåldern. Teckenspråket hade då kommit in och liksom öppnat nya dörrar, gett dem flera och andra möjligheter än de tidigare hade varit vana vid. Flera poängterade också vikten av att ha fått tillgång till det talade språket, samtidigt som det inte alltid var självklart att de kunde ta del av dialoger och samtal om den språkliga kommunikationen var på tal. Men framstegen i svenska språket var inte enkom kopplade till hörsel och tal utan flera menade att de också hade utvecklat sin svenska via skriften.

- Jag fick svenska genom att mina föräldrar pratade med mig. Jag läste mycket serietidningar (skratt).

Genom teckenspråket hade flera fått uppleva hur samtal mellan människor kunde te sig.

- Jag är tacksam över att jag har lärt mig teckenspråk. Absolut. Mycket har det stärkt mitt självförtroende. Jag har tänkt på det här om det hade hänt tidigare att jag fått teckenspråk, men meningen var ju att jag skulle hamna i dövförskolan. Mina föräldrar vägrade att inse det, att jag hörde så dåligt. De ville inte lära sig ett nytt språk. Det var ju inte så populärt med teckenspråk då. Det var ju en annan samhällssyn. De ville att jag skulle betraktas som hörselskadad och kunna prata. Målet för dem var att de skulle kunna föra ett bra och vettigt samtal med sin son. Detta har varit på ont och på gott.

Närvaro av det ena språket behövde inte betyda att det andra måste ratas, utan tvåspråkigheten betydde framför allt fler möjligheter för individen.

- Man får inte glömma talet och att det är roligt att höra också, att omgivningen - det är mycket tal och mycket ljud i vår omgivning. Det är musik och det är faktiskt roligt att kunna höra...Och som hörselskadad ska man inte vara döv och bara få dom bitarna utan få dom andra bitarna som ingår i den hörande världen. Att få en hörselskadebit - Att kunna få höra och ta del av det - att det är roligt att kunna höra. Att få livsglädje utav det.

Genom tillgången till det talade språket likväl som det tecknade hade man i större utsträckning kunnat gå vidare efter egna behov och önskemål och inte fastnat på grund av brister hos den tekniska utrustningen. Individens valfrihet hade därmed blivit större.

AVSLUTANDE DISKUSSION

Tvåspråkiga individer?

Som framgått ovan var ett av kriterierna för urvalet av försökspersoner att de skulle betrakta sig själva som i princip tvåspråkiga. Samtidigt pekar några av dem på vad som kan tolkas som brister i deras teckenspråkskompetens: en föredrar t.ex. att använda svenska då hon föreläser och vill använda ett mer fackbetonat språk. En annan talar mer allmänt om bristande säkerhet i sitt teckenspråk.

Kompetensmässigt skiljer sig säkert alla personerna åt; det som de själva kallar 'teckenspråk' varierar säkerligen också. Utifrån sett skulle antagligen flera av dem bedömas som icke (fullt) teckenspråkskunniga, en del av dem kanske snarare som användare av ett mer eller mindre starkt svenskpåverkat teckenspråk. Endast en av de sex personerna har haft tillgång till teckenspråk redan från början; de andra har kommit i kontakt med det förhållandevis sent i livet.

Mot bakgrund av vad som sagts i det inledande avsnittet om olika definitioner av tvåspråkighet är sådana här skillnader mellan personerna inte särskilt anmärkningsvärda. Funktionsmässigt kan samtliga sägas vara tvåspråkiga i den bemärkelsen att de använder två språk i sitt dagliga liv. Gemensamt för dem är också att de har en positiv attityd till den egna tvåspråkigheten. De betraktar tillgången till teckenspråk som något som kommit att berika deras liv, inte minst socialt sett. Av intervjuerna framgår också att de menar att även deras första språk, svenska, har berikats genom detta. Skillnaden mellan dem ligger främst i att de använder språken i olika grad och på olika sätt i sina liv, inom och utom hemmet.

I inledningen ställdes frågan om huruvida det är möjligt att konstruera en gemensam tvåspråkighetsprofil för hörselskadade som grupp betraktat. Det underlag som här föreligger är naturligtvis för litet för en sådan generalisering, men utifrån intervjuerna går det ändå att peka på en hel del drag som förefaller kunna vara gemensamma för hörselskadades språkval och språksituation i stort.

Domäner/diglossi?

Ingen av de personer som har intervjuats i vår undersökning lever i vad som kan kallas en diglossisk situation, liknande dövas, med en tämligen strikt genomförd tal- respektive skriftspråksuppdelning mellan språken. I stället

använder man både den talade svenskan och teckenspråk som direktkommunikationsspråk. En närmare analys av domänerna för det ena eller andra språket, liksom vad det är som föranleder språkvalet inom respektive domän, förefaller alltså mer fruktbar än en analys i termer av diglossi.

Utifrån intervjuerna går det att ringa in informanternas språkanvändning inom ett antal grundläggande domäner som, med något enstaka undantag, på ett eller annat sätt berördes under samtalens gång. För den diskussion som följer har jag valt att sammanfatta dessa domäner under två huvudrubriker: 'den privata sfären' - hemmet, familjen i vidare bemärkelse (samvaro med föräldrar och andra släktingar), socialt umgänge i övrigt - respektive 'den offentliga sfären': arbete, konferenser, föreläsningar, föreningsliv och liknande. Språkval och språkanvändning inom dessa sfärer varierar, inte bara beroende på om samtalspartnern/-partnerna är teckenspråkskunnig(a) eller ej, utan också av andra skäl. I det följande kommer jag att peka på de viktigaste av dem, så som de går att utläsa ur materialet. Under huvudrubrikerna 'privat' gentemot 'offentligt' kommer jag att först diskutera faktorer som avgör vilket språk man använder för att sedan, i en avslutande diskussion, återvända till domänbegreppet.

Den privata sfären gentemot den offentliga

Tudelningen enligt ovan mellan den privata sfären och den offentliga är väsentlig. Den återspeglar nämligen en viktig skillnad mellan olika slags valfrihet för den hörselskadade vad gäller språkanvändningen.

Samtliga informanter är beroende av teknik för att uppfatta tal. Enbart hörapparat kan vara tillräcklig som teknisk utrustning i många situationer (förutsatt att vissa, speciella villkor är uppfyllda; se nedan), men teknikberoendet gäller mer än bara själva hörapparaten. Hit hör också tillgång till slingor, mikrofoner och liknande. Sådan "yttre" utrustning är nödvändig för att den hörselskadade ska uppfatta tal i olika sammanhang, som t.ex. då samtalsdeltagarna befinner sig på avstånd eller är många som vid ett sammanträde och liknande. (Se vidare nedan.) Utrustning av det slaget finns normalt bara tillgänglig i lokaler knutna till det offentliga livet.

Också möjligheten till teckenspråkstolkning är i princip begränsad till att bara gälla det offentliga livet. För vanlig social samvaro, som t.ex. vid en familjemiddag eller i umgänge med vänner, kan knappast någon påräkna professionell tolkning.

Det här innebär att möjligheten att - till synes - fritt välja mellan talat språk respektive teckenspråk egentligen bara finns inom den offentliga sfären. Att det valet i realiteten ofta inte alls är fritt, återkommer jag till nedan. För den

privata sfären handlar valmöjligheten snarare om att välja umgänge och umgängesformer - och att välja bort situationer som inte medger det språkval man vill göra.

Den privata sfären: faktorer som påverkar språkval

Inom den privata sfären är övriga samtalsdeltagares teckenspråkskunskaper en första, grundläggande faktor för språkvalet. Om en deltagare är döv blir språkvalet, teckenspråk, självklart. Detta val är alltså primärt mottagarbetingat. Om deltagarna är hörande eller hörselskadade kan man välja mellan talspråk och teckenspråk. Detta val betingas av den omgivande miljön: om den är bullrig eller på annat sätt akustiskt ogynnsam väljer man teckenspråk. Det kan gälla vid t.ex. pub- och restaurangbesök, på pendeltåg och liknande, men också i helt vanliga utomhusmiljöer, som en normalhörande inte skulle finna särskilt ogynnsamma ljudmässigt sett.

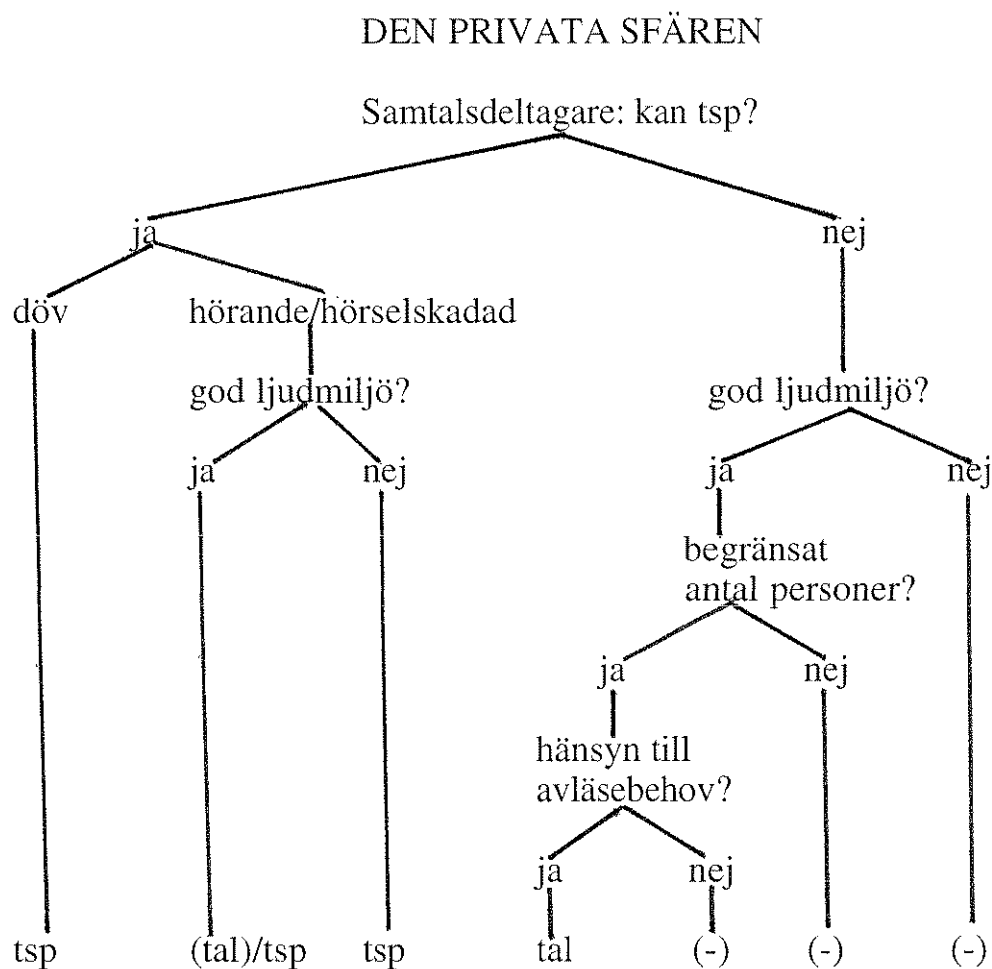
Är ljudmiljön däremot god kan man välja fritt mellan teckenspråk eller talspråk, det senare under förutsättningen att antalet samtalsdeltagare inte är för stort. (Se nedan.) I dyadiska samtal, dvs samtal med bara två deltagare, verkar valet främst vara betingat av mottagarens behov, inte de egna. Mottagarbehoven är alltså en faktor som styr valet av språk, miljön en annan.

Miljön inverkar också då andra samtalsdeltagare inte behärskar teckenspråk. I en akustiskt ogynnsam miljö klarar den hörselskadade inte av att delta i språkligt samspel via tal. I en god miljö, däremot, kan talspråket fungera väl som kommunikationsmedel. Här finns dock en viktig inskränkning: samtalsdeltagarna får inte vara för många. Den övre gränsen för hur många personer som den hörselskadade kan klara av att samtala med via tal varierar. Någon av informanterna anger 1-2 personer, en annan anger 3-4. Bli personerna fler är inte längre samtalet tillgängligt. Av samtalsdeltagarna krävs också att de tar hänsyn till den hörselskadades behov av att kunna avläsa talet; dåliga ljusförhållanden, bortvända ansikten osv ställer den hörselskadade utanför. Liknande behov föreligger också vid kommunikation via teckenspråk, men eftersom teckenspråket är visuellt i sig ställs inga särskilda krav på samtalsdeltagarna härvidlag.

Antalet personer och deras hänsyn till avläsebehoven är alltså viktiga faktorer att räkna med. De styr visserligen inte valet av språk, men de styr ifall den hörselskadade kan delta eller ej i det språkliga samspelet.

Diskussionen sammanfattas i figur 2 nedan. Av figuren framgår att faktorerna inte bara har konsekvenser för språkvalet som sådant utan också för tillgängligheten över huvud taget.

Figur 2: Den privata sfären: faktorer som påverkar språkval/inskränker möjligheten till språklig medverkan

tsp = teckenspråk

tal = talspråk

(tal) = talspråk, begränsade möjligheter

(-) = ej tillgänglig språksituation

Den offentliga sfären: faktorer som påverkar språkval

Som nämnts ovan innefattar den offentliga sfären språkligt samspel som hör till arbetslivet, deltagande i konferenser, föreningsliv och liknande. Om samspelet här är begränsat till endast några få deltagare, som t.ex. i ett arbetssamtal med en chef, gäller i stort sett samma villkor som för kommunikationen inom den privata sfären. Tillgång till teckenspråkstolkning och/eller till "yttre" teknisk utrustning kan emellertid utöka möjligheterna för den hörselskadade till språklig interaktion. Situationer av det slag som markerats med (-) i figur 2 - ej tillgängliga - kan därmed här bli tillgängliga, om än inte fullt ut. Även här finns nämligen begränsande faktorer.

Bristen på teckenspråkstolkare utgör en sådan begränsande faktor: det kan helt enkelt vara svårt att få tolk till sådana situationer där man själv vill ha tillgång till teckenspråk. Att det dessutom ofta handlar om situationer som kräver särskild kompetens hos tolkarna - t.ex. fackspråkskunnande inom ett speciellt område - begränsar möjligheterna ytterligare.

En annan, nog så viktig begränsande faktor utgörs av den tekniska utrustningen. Många gånger fungerar den otillfredsställande eller inte alls. Men även med en välfungerande sådan är tillgängligheten till talad kommunikation begränsad.

En sådan begränsning ligger i hur den talade interaktionen är strukturerad. Envägskommunikation, som t.ex. vid en föreläsning av traditionellt slag, kan mycket väl vara förhållandevis lätt tillgänglig via mikrofon och slinga. Vid flerpersontal däremot - diskussioner i grupp, sammanträden och liknande - krävs att samtalet förs under strikt ordnade former. Deltagarna måste avvakta sina turer i samtalet: om de pratar i munnen på varandra, avbryter varandra, om replikväxlingarna är snabba osv kan den hörselskadade inte ta del av samtalet.

Den "samtalsdisciplin" som krävs av deltagarna kan man egentligen inte förvänta sig att finna i andra situationer än under tämligen strikt styrda diskussioner, sammanträden och liknande. I vanliga gruppdiskussioner etc mellan hörande deltagare torde sådan "disciplin" många gånger utgöra ett brott mot hur det språkliga samspelet normalt är uppbyggt. Att behöva anpassa samtalet efter den hörselskadades behov kan alltså innebära att deltagarna tvingas följa samtalsregler som är främmande för språksituationen som sådan för dem.

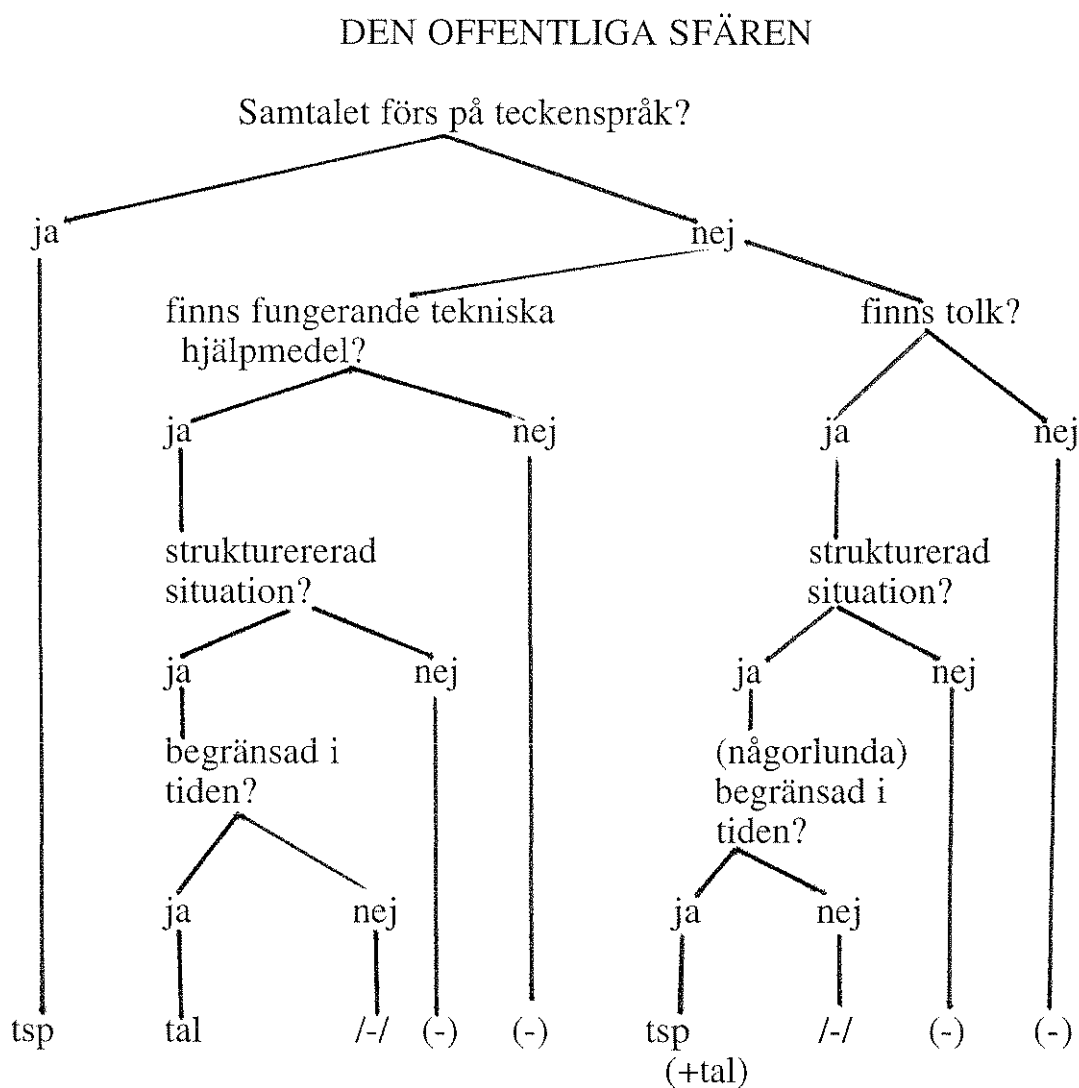
Men även för ett strikt styrt flerpersontal finns en begränsande faktor, nämligen tiden. Anspänningen för den hörselskadade i och med den koncentration som krävs för att uppfatta samtalet är stor, också då de tekniska hjälpmedlen fungerar fullt ut. Här nämner en av informanterna en övre gräns på 2-3 timmar för vad han normalt klarar av. Tiden varierar säkert inte bara mellan olika individer och deras varierande dagsform utan också beroende på sådant som syfte med sammankomsten, ämne för diskussionen osv.

De båda begränsande faktorer som här har diskuterats - samspeletsstrukturen och tiden - gäller också vid tolkanvändning. För att tolkningen ska fungera väl krävs att ett flerpersontal är välstrukturerat. Det är också mer ansträngande att ta till sig teckenspråk via tolk än i direktkommunikation, så tiden blir väsentlig även här. Det verkar dock som om den övre tidsgränsen vanligen ligger avsevärt högre än den som gäller för tal.

Diskussionen sammanfattas i figur 3. (Se nästa sida). I denna har jag tagit med ytterligare en faktor som inte berörts i det föregående, nämligen om det språkliga samspelet förs direkt på teckenspråk. Som framgår av figuren är inga av begränsningarna då aktuella.

Av figuren framgår inte att frånvaro av tolk kan kompenseras av tekniska hjälpmedel och vice versa, naturligtvis med de inskränkningar som gäller i övrigt. Det framgår inte heller att ett "ja" på båda frågorna om fungerande tekniska hjälpmedel respektive tolk erbjuder en utökad valmöjlighet, som i sig innebär en utökad tillgänglighet. Detta hör bl.a. samman med att tolkning ligger efter det talade språket i tiden. Den information som den hörselskadade inte kan uppfatta via hörseln finns visuellt tillgänglig en stund senare. Tillgång till tolk utesluter naturligtvis inte möjligheten för den hörselskadade att själv uttrycka sig via tal. Detta har markerats särskilt med (+tal) i figuren. Av intervjuerna framgår att flera av informanterna föredrar att göra detta. En sådan växelverkan mellan språken i en och samma språksituation - teckenspråk för perception, talspråk för produktion - utgör måhända en viktig möjlighet för den hörselskadade att uttrycka den egna identiteten som hörselskadad.

Figur 3: Den offentliga sfären: faktorer som påverkar språkval/inskränker möjligheten till språklig medverkan

tsp = teckenspråk

tal = talspråk

/-/ = delvis tillgänglig språksituation

(-) = ej tillgänglig språksituation

Slutord

Flertalet av de faktorer som har diskuterats i de båda föregående avsnitten är begränsande i mer än en bemärkelse: dels finns det faktorer som begränsar hörselskadades möjligheter att välja språk och dels finns det sådana som begränsar möjligheten till språklig delaktighet i olika situationer. Detta

innebär i sig att språkanvändningen inom olika domäner med nödvändighet blir begränsad jämfört med hörandes.

Inom den privata sfären kan det vara svårt att ta del av den övriga familjens samspel, som vid släktträffar, familjemiddagar osv. Flera intervjuer vittnar om känslan av utanförskap just i sådana situationer. För domänen 'socialt umgänge', däremot, har man större möjligheter att fritt välja - eller välja bort - dem man vill och kan umgås med. Denna domän behöver dock inte vara av renodlat privat karaktär. Även socialt umgänge knutet till arbetsplatsen kan räknas hit: gemensamma fikapauser, luncher etc. Här väljer någon av de intervjuade att vanligen avstå från sådan samvaro och att delta bara ibland och då på sina egna villkor, med få arbetskamrater i någon särskilt utvald, ljudvänlig miljö. Med teckenspråkskunniga arbetskamrater uppstår inte sådan villkorad delaktighet i denna skärningspunkt mellan offentligt och privat språkbruk.

Inom den offentliga sfären finns det naturligtvis också situationer som man kan välja bort om villkoren för full språklig delaktighet inte är uppfyllda: medverkan vid föräldramöten, i föreningsliv osv. De språksituationer som är direkt knutna till arbetsplatsens krav kan vara besvärligare att hantera ur valfrihetssynpunkt. En fråga som här inställer sig är hur ofta hörselskadade erbjuds en endast delvis tillgänglig kommunikation, via tolk eller "yttre" teknisk utrustning (jfr fig 3), men där de övriga samtalsdeltagarna är övertygade om att kommunikationen är fullt tillgänglig.

Naturligtvis inställer sig också frågan om villkoren för de hörselskadade som bara behärskar ett av språken, den talade svenskan. I den tidigare diskussionen har jag pekat ut flera av de möjligheter som teckenspråket erbjuder till språklig medverkan och delaktighet. Det gäller inte bara för den privata sfären, där valet av teckenspråkskunniga vänner kan medföra ett större socialt umgänge i fler typer av situationer än vad enbart talad kommunikation kan möjliggöra. Som framgått av diskussionen ökar möjligheterna även inom den offentliga sfären, där teckenspråk inte med nödvändighet behöver ersätta talet utan kan utgöra ett väsentligt komplement till detta i en och samma språksituation.

Avslutningsvis vill jag peka på några viktiga frågor som gäller vägen fram till en väl fungerande tvåspråkighet för hörselskadade. De allra flesta av de intervjuade har kommit i kontakt med teckenspråket förhållandevis sent i livet. Här kan man undra i vad mån detta påverkat deras språkliga säkerhet och kommunikativa kompetens i olika situationer. Är t.ex. den "privata" språkanvändningen - språkets sociala funktion liksom dess expressiva, det att uttrycka individens 'jag' - på något sätt begränsad av detta? Samma fråga gäller också för språkets kognitiva funktion, som medium för tänkandet, liksom för dess informativa funktion. Är det t.ex. rimligt att förvänta sig av

hörselskadade ungdomar att de ska klara av det steg som flera av de intervjuade tycks ha ställts inför: från en gymnasieutbildning där talad svenska varit undervisningsspråk till en högskoleutbildning där de varit beroende av teckenspråk?

Liknande frågor gäller också för det talade språket. Av intervjuerna att döma tycks man se på det sociala samspelet med kamrater som att det i stort sett har fungerat ganska väl under den tidiga barndomen. Det är först längre fram - och i synnerhet framemot tonåren - som hörselnedsättningen har medfört vad man uppfattat som ett språkligt utanförskap och en ökande isolering. Detta är i sig inte särskilt anmärkningsvärt; yngre barn kommunicerar på andra sätt och om andra ämnen än vad äldre gör. Det lilla barnet behöver alltså inte uppfatta sig själv som särskilt utanför, trots att dess språksituation i realiteten ställer det utanför mycket av det som sker runtomkring. Den fråga som här inställer sig är naturligtvis vad ett sådant utanförskap kan ha för konsekvenser för individens totala utveckling i ett större - och tidsmässigt längre - perspektiv.

Flera av de intervjuade berättar också om hur de fått ta ansvar för mikrofoner osv i sina klassrum, något som mycket väl kan ha förstärkt känslan av utanförskap. Är det rimligt att lägga ansvaret för språklig delaktighet på barn och ungdomar på det sättet? Och, måhända än viktigare sett från språkutvecklingssynpunkt: kan man förvänta sig att hörselskadade får en rimlig chans att utveckla mer kognitivt krävande sidor av språket om de bara har tillgång till delar av det språkliga samspelet i undervisningen, nämligen vad läraren säger? För att utveckla språket optimalt måste man rimligen ha möjlighet att själv delta fullt ut. Det innebär att man får möjlighet att använda språket för att resonera, diskutera och argumentera, för att generalisera och abstrahera - inte bara ensam utan också tillsammans med andra.

Det verkar som om det skrivna språket - som ju är visuellt fullt tillgängligt - i mångt och mycket fått kompensera den begränsade tillgången till talat språk för de intervjuade. En viktig fråga här är om man i undervisningen av hörselskadade verkligen utnyttjar skriftens möjligheter fullt ut för att stödja deras svenskinläring. Men en fokusering enbart på skrift jämte talad svenska räcker knappast. Bör man inte dessutom säkerställa att de också får delta i fullt tillgänglig direktkommunikation med andra, utan några begränsningar, i undervisningen?

Till sist vill jag upprepa något som jag redan tidigare anfört, nämligen Tove Skutnabb-Kangas beskrivning av en idealisk tvåspråkighetsprofil:

”En idealisk tvåspråkighetsprofil skulle /.../ vara en som både ur individens egen synpunkt och ur samhällets synpunkt ger de optimala möjligheterna till både självförverkligande och social kompetens som fungerande samhällsmedlem” (Skutnabb-Kangas 1981:96).

Förhoppningen är att den undersökning som här har redovisats kan bidra till att finna fram till en sådan sammanfattande bedömning av hörselskadades behov av tvåspråkighet. Förhoppningen är också att undersökningen ska kunna bidra till arbetet med att finna vägar för hur deras tvåspråkighet bäst ska kunna förverkligas.

REFERENSER

Ahlström, M., Thorén, A. & Preisler, G. (1996). Hörselskadade och döva barn i förskolan. *Rapporter nr 92*. Stockholms universitet, Psykologiska institutionen.

Ahlström, M. & Preisler, G. (1998). En studie om hörselklasser som flyttar in i dövskolan. *Rapporter nr 100*. Stockholms universitet, Psykologiska institutionen.

Bagga-Gupta, S. (1997). Play, Communication & Identity: An analysis of Hard of Hearing children's free-time activities in a Hearing school environment. Delstudierapport, projektet 'Hörselskadade barn flyttar in i dövskolan'. Högskolan i Örebro, Pedagogiska institutionen.

Ferguson, C.A. (1959). Diglossia. *Word*, 15, s 325-340.

Fishman, J. (1965). Who speaks what language to whom and when? *La Linguistique*, 2, s 67-88.

Fishman, J. (1967). Bilingualism with or without diglossia; diglossia with and without bilingualism. I: J. Macnamara (ed.) Problems of Bilingualism. *Journal of Social issues* 23:2, s 29-38.

Fishman, J. (1972). Domains between Micro- and Macrosociolinguistics. I: J. Gumperz & D. Hymes (eds.): *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*. New York m.fl.: Holt, Rinehart and Winston, Inc., s.435-453.

Grosjean, F. (1982). *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Hellman, Ch. (1988). [Språk och kommunikation]. I: *Rapport från nordiskt utbildningssymposium*. Första symposiet för personal och organisationsrepresentanter om utbildning för döva, hörselskadade samt språkstörda barn och ungdomar. 14-16 juni 1988. Universitetet, Stockholm, s. 23-31.

Nelfelt, K. (1998). *Simultaneous Sign and Speech. A Multimodal Perspective on the Communication of Hearing-Impaired Children*. Gothenburgh Monographs in Linguistics 16. Göteborgs universitet, Institutionen för lingvistik.

Nordling, L. (1988). [Språk och kommunikation]. I: *Rapport från nordiskt utbildningssymposium*. Första symposiet för personal och organisationsrepresentanter om utbildning för döva, hörselskadade samt språkstörda barn och ungdomar. 14-16 juni 1988. Universitetet, Stockholm, s. 32-37.

Rubin, J. (1968). *National Bilingualism in Paraguay*. The Hague: Mouton.

Selander, P. (1988). [Språk och kommunikation]. I: *Rapport från nordiskt utbildningssymposium*. Första symposiet för personal och organisationsrepresentanter om utbildning för döva, hörselskadade samt språkstörda barn och ungdomar. 14-16 juni 1988. Universitetet, Stockholm, s. 74-84.

Skutnabb-Kangas, T. (1981). *Tvåspråkighet*. Lund: Liber Läromedel.

Svartholm, K. (1993). Bilingual Education for the Deaf in Sweden. *Sign Language Studies* 81, s. 291-332.

SÖ (1983) = *Läroplan för specialskolan. Kompletterande föreskrifter till Lgr 80*. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget.

I serien FORSKNING OM TECKENSPRÅK (FOT) har hittills följande nummer utkommit:

*I	1976	Ahlgren, I: Rapport om planering och förarbete i projektet "Tidig språklig kognitiv utveckling hos döva och gravt hörselskadade."	32 sid.	30:-
*II	1978	Bergman, B: The first national symposium on sign language research and teaching. Ulfsparré, S: Teaching sign language to hearing parents of deaf children. Ahlgren, I: Early linguistic cognitive development in the deaf and severely hard of hearing.	15 sid.	
*III	1979	Bergman, B: Dövas teckenspråk - en inledning.	43 sid.	
*IV	1978	Bergman, B: Current developments in sign language research in Sweden.	7 sid.	
*V	1979	Ahlgren, I: Om språkutveckling hos hörande och döva.	12 sid.	
VI	1980	Ahlgren, I: Projektet "Tidig språklig kognitiv utveckling hos döva och gravt hörselskadade.": Arbetssätt och erfarenheter. Döva barn och vuxna döva.	28 sid.	30:-
VII	1980	Ahlgren, I: Döva barns teckenspråk.	26 sid.	25:-
VIII	1982	Wallin, L: Sammansatta tecken i svenska teckenspråket.	27 sid.	30:-
IX	1982	Ozolins, B: Lördagsskolan 1977-1978	20 sid.	25:-
X	1982	Bergman, B: Teckenspråkstranskription.	43 sid.	30:-
*XI	1982	Bergman, B: Sign Typology. Verbs and Adjectives: Some Morphology Processes in Swedish Sign Language. On Localisation in the Swedish Sign Language. Några satstyper i det svenska teckenspråket.	21 sid. 13 sid. 13 sid. 17 sid.	
XI:2	1982	Bergman, B: Några satstyper i det svenska teckenspråket.	17 sid.	25:-
XII	1982	Svartholm, K: Döva och samhällets skrivna språk. En forskningsöversikt och en tillbakablick.	70 sid.	50:-
XIII	1984	Ahlgren, I: Döva barn och skriven svenska.	43 sid.	35:-

*XIV	1984	Bergman, B:	En jämförelse mellan dynamiska och statiska satser i svenska och teckenspråk. 14 sid.	
		Bergman, B & L, Wallin:	Satsstruktur i det svenska teckenspråket. 11 sid.	
		Bergman, B:	Verb och adjektiv: Några morfologiska processer i svenska teckenspråket. 12 sid.	
		Ahlgren, I:	Persondeixis i svenska och i teckenspråk. 11 sid.	
XV	1987	Thurén, L:	Döva i Sverige - en delkultur? 22 sid.	25:-
XVI	1989	Hedberg, T:	Persontecken. Deras härkomst, bildnings- sätt och användning. 63 sid	40:-
XVII	1992	Bergman, B:	Teckenspråket - Ett svenskt minoritetsspråk. 13 sid	20:-
XVIII	1994	Mesch, J:	Dövblindas teckenspråk. En pilotstudie. 26 sid.	35:-
XIX	1995	Bergman, B:	Manuell och ickemanuell negation i svenska teckenspråket. 19 sid	25:-
XX	1996	Ahlgren, I:	Om dövblindfödda barns möjlighet till språkutveckling. 18 sid	25:-

VIDEOGRAM

I	1981	Bergman, B & L-Å, Wikström:	Svenska handalfabetet och bokstaverade tecken. (Svartvitt, utan ljud) Kopieringskostnad 150:- plus kassettkostnad 49 min.	
			Tryckt supplement till Videogram I med innehållsbeskrivning. 15 sid.	15:-
II	1985	Wallin, L:	Icke-manuell anaforisk referens i svenska teckenspråket. (Färg, med tolkning till svenskt eller engelskt tal) Kopieringskostnad 150:- plus kassettkostnad 126 min.	
			Tryckt supplement till Videogram II med innehållsbeskrivning. 11 sid.	15:-
			Printed supplement for the video 'Non-manual anaphoric reference in Swedish Sign Language'. 12 pp.	15:-

Nya häften i FOT-serien aviseras i de nordiska dövtidningarna. Beställningar sänds till: Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik, 106 91 Stockholm.
(Tel. 08 - 16 23 47; texttelefon 08 - 15 81 13)
Faktureringsavgift, porto samt ev. moms tillkommer.

Häften får kopieras under förutsättning att också omslagssidan kopieras.

* Numret är slut.

ÖVRIGT

- Ahlgren, I & B Bergman (eds): Papers from the first international symposium on sign language research. Leksand: SDR, 1980. 299 pp. 35:-
- Ahlgren, I & H Björneheim: Tvåspråkighet och dövlararutbildning.
Ahlgren, I: Lingvistik och språkundervisning. Särtryck ur Nordisk tidskrift för dövundervisningen, nr 1, 1981. 17 sid. 15:-
- Bergman, B: Studies in Swedish Sign Language (Sammanfattning av FOT nr III, X och XI) 1982. 30 sid. 25:-
- Brennan, M: Word Formation in British Sign Language. University of Stockholm 205 pp. 90:-
- Wallin, L: Polysyntetiska tecken i svenska teckenspråket. Stockholms universitet, Institutionen för Lingvistik, 1994. 161 sid. 90:-
- Wallin, L: Polysynthetic Signs in Swedish Sign Language, English summary of Polysyntetiska tecken i svenska teckenspråket. Stockholms universitet, Institutionen för Lingvistik, 1994. 22 pp 10:-
- Wallin, L: Polysynthetic Signs in Swedish Sign Language, English edition of the full dissertation. Institute of Linguistics, Stockholm University, 1996 165 pp 120:-
- Mesch, J: Teckenspråk i taktill form - turtagning och frågor i dövblindas samtal på teckenspråk. Stockholms universitet, Institutionen för Lingvistik, 1998 235 sid. 130:-